

Uitvoeringskader

Natuur en Milieu Educatie (NME) 2008-2011

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Aandachtspunten bij de uitvoering	5
2.1 Aandachtspunten uit de nota NME	5
2.2 Uitvoeringsopdrachten uit de nota NME	5
2.3 Afspraken uit de moties bij de nota NME	6
2.4 Dominante processen in de uitvoering	7
3. Uitvoeringsstrategie NME	9
3.1 Het arrangementenmodel	9
3.2 Het dilemma tussen vraag en aanbod	12
3.3 Werken met arrangementen: programmeren op twee niveaus	14
3.4 Vertaalslag naar het werkprogramma	15
3.5 Programmasturing	16
3.6 Activiteitenclusters NME	17
3.7 Synergie en cofinanciering	18
3.8 Internationaal	20
4. Programmaorganisatie	21
4.1 Organisatieplaatje	21
4.2 Rollen en taken	22
5. Financiën	24
5.1 Activiteitenclusters NME	24
5.2 Begrotingstabel NME 2008-2011	25
<u>Bijlagen</u>	
Bijlage 1. Departementaal beleid (bouwstenen)	26
Bijlage 2. Voorbeelden van NME – arrangementen	28
Bijlage 3. Begrotingstabel volgens de nota NME	41
Bijlage 4. Relatie NME en LvDO	42
Bijlage 5. Verklarende woordenlijst	43

1. Inleiding

Voor u ligt het uitvoeringskader bij de nota Natuur- en Milieu-Educatie (NME): “Kiezen leren en meedoen” van de ministeries LNV, VROM en OCW (15 februari 2008) en besproken en vastgesteld in de Tweede Kamer op 17 april 2008 en 5 juni 2008.

Dit uitvoeringskader is geen blauwdruk voor alle NME- activiteiten, maar een werkdocument voor betrokken ambtenaren, veldpartijen en het programmamanagement bij de uitvoering van de nota. De procesaanpak uit dit uitvoeringskader komt tegemoet aan de opmerkingen die op de nota gemaakt zijn.

Beleid voor NME draagt bij aan het kabinetsbeleid voor een duurzame leefomgeving, zoals neergelegd in het Regeerakkoord van het kabinet Balkenende IV. Een streven dat dwars door de departementen loopt en dat in een aantal transitietrajecten is vastgelegd.

De Nota NME markeert een nieuwe fase in het NME-beleid. In samenspraak met bij NME betrokken organisaties en partijen is vastgesteld dat de NME-aanpak, zoals die in de laatste jaren zich heeft ontwikkeld, op een aantal punten verbetering behoeft. De energie en gedrevenheid voor NME in de samenleving, tot uiting komend in de activiteiten van onder andere NME-organisaties, is groot¹. Op veel plekken en door veel organisaties worden NME activiteiten vormgegeven en uitgevoerd. Niet het aantal NME producten of de breedte van het NME aanbod is dus het probleem, maar het gebrek aan samenhang en regie, het ad hoc karakter en de aansluiting van aanbod bij de behoeften van doelgroepen².

Dus de energie die er is voor NME kan en moet effectiever worden ingezet:

- door meer regie en kaders te stellen die richting geven en activiteiten helpen richten;
- door er naar te streven meer mensen en nieuwe publieksgroepen te bereiken;
- door landelijke dekking na te streven en goed te kijken naar de mogelijkheden van opschaling en verspreiding van goede producten, methoden en samenwerkingsvormen;
- door duurzaamheidsbeleid als koers en referentie te hanteren.

Daarbij is opgemerkt dat NME inhoudelijk een steeds breder perspectief heeft qua thematiek. Van natuur en milieu in smalle zin gaat het feitelijk om een educatie voor een duurzame leefomgeving, waarbij thema's als gezondheid, techniek, burgerschap en maatschappelijke discussies rond bijvoorbeeld dierenwelzijn nadrukkelijke raakvlak hebben.

Om de gewenste vernieuwing te realiseren heeft het kabinet in de nota NME vijf speerpunten vastgesteld voor NME in de komende vier jaar:

1. Een gezamenlijke agenda
2. Vraagsturing centraal
3. Jeugd en jongeren
4. Denken en doen (handelingsperspectief)
5. Bestuurlijke samenwerking

Daarnaast behoeven een aantal programmabrede acties op het gebied van kennisinfrastructuur en professionalisering aandacht.

De nota voorziet tevens in een uitvoeringsstrategie, gekoppeld aan deze speerpunten. De voorgestelde uitvoeringsstrategie is gericht op het verbinden van activiteiten op landelijk (macro) – regionaal/provinciaal (meso) – en uitvoerings (micro) niveau en op het samenbrengen van verschillende kennisinstrumenten en geldstromen, zo mogelijk gericht op cofinanciering³.

¹ Burgeronderzoek QA + , ministerie VROM

² Bijvoorbeeld: een recente inventarisatie door ministerie V&W laat zien dat er 302 projecten zijn op gebied van ‘water-educatie’, doelgroepen zien soms door de bomen het bos niet meer.

³ Nota NME: “Kiezen, leren en meedoen; Naar een effectieve inzet van natuur- en milieu-educatie 2008-2011, hoofdstuk 5, pag 27-38 en hoofdstuk 6, pag. 39-42.

Dit uitvoeringskader NME 2008-2011 geeft aan **op welke wijze** de vernieuwingsambitie wordt gerealiseerd. Het geeft richting en houvast om de nota NME tot concrete uitvoering te kunnen brengen.

In dit uitvoeringskader zijn tevens de afspraken verwerkt die voortkomen uit de moties die zijn ingediend bij de behandeling van de Nota NME in de Tweede Kamer en besproken in een Algemeen Overleg (d.d. 17-04-08) en een Verlengd Algemeen Overleg (d.d. 05-06-08). Het betreft zaken als het streven naar 'rustige' financiering, de publieke beschikbaarheid van materialen en middelen, de internationale inbedding, balans in middelenbesteding voor overhead en het betrekken van het NME-veld bij de uitvoering.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 geeft een toelichting op een aantal uitgangspunten die de grondslag vormen voor de uitvoeringsstrategie die gekozen wordt. Deze uitgangspunten volgen uit de moties en uit de in de nota genoemde speerpunten, richtlijnen en randvoorwaarden.

In hoofdstuk 3 wordt de uitvoeringsstrategie van het in te richten programma NME uitgewerkt.

Hoofdstuk 4 beschrijft het organisatiemodel waarmee het programma NME tot uitvoering gebracht kan worden.

Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van de herkomst en besteding van de financiële middelen.

Het uitvoeringskader NME 2008-2011 biedt het kader voor de jaarlijks op te stellen werkplannen met daarin een opsomming van de activiteiten die dat jaar zullen worden opgepakt. Een werkplan NME 2008-2009 wordt tegelijk met het uitvoeringskader opgeleverd.

2. Aandachtspunten bij de uitvoering

Het uitvoeringskader NME 2008-2011 staat een strategie voor ogen waarin de vernieuwingsambitie, zoals geformuleerd in de nota NME, wordt waargemaakt. Voor de inrichting van het uitvoeringskader geldt een aantal aandachtspunten die voortkomen uit de nota NME en de vijf in de nota genoemde speerpunten, uit de afspraken vanuit de motiebehandeling en uit een gespreksronde met vertegenwoordigers van het werkveld NME.

2.1 Aandachtspunten uit de nota NME

De nota NME vraagt in zijn algemeenheid aandacht in de uitvoering voor:

- Het verduidelijken van de rol van diverse actoren (scholen, gemeenten en gemeentelijke instellingen, NGO's, NME-organisaties);
- Dominantie van de vraagsturing, dat wil zeggen dat de eindgebruikers (waaronder jongeren-organisaties, wijkraden, woningcorporaties, scholen, kinderopvangcentra, ...) de vraag definiëren met een rol voor lokale overheden (w.o. gemeenten, waterschappen, provincies) en overheidsinstellingen (w.o. NME-centra, GGD, Welzijn&Zorg, instellingen voor arbeidsparticipatie, etc.) in samenwerking met het NME-werkveld (w.o. NGO's en particulier initiatief) en het bedrijfsleven om tot vraagarticulatie en facilitering te komen.
- Optimale kenniscirculatie over inhoud, instrumenten, faciliteiten, onderzoek, etc;
- Een goede balans tussen uitvoering en overhead;

Deze aandachtspunten zijn verwerkt in onderliggend uitvoeringskader.

2.2 Uitvoeringsopdrachten uit de nota NME

De vijf speerpunten waarin de Nota de vernieuwingsambities heeft neergelegd leveren opdrachten op voor de uitvoering. In combinatie met de algemene uitspraken werken we de speerpunten als volgt uit:

1. **Expliciet maken en (laten) uitwerken van prioritaire thema's als biodiversiteit, voeding en gezondheid, klimaat en energie, water, dierenwelzijn.**

Vanuit rijksbeleid is de transitieopgave naar een duurzame leefomgeving door betrokken departementen (VROM, LNV, V&W) thematisch uitgewerkt (zie *bijlage 1: Departementaal beleid*).

Ook andere departementen en overheden worden uitgenodigd om bij de thematische aanpak aan te haken.

2. **Stimuleren van de vraagarticulatie van gemeentelijke instellingen, scholen en (andere partijen uit) de samenleving, ondersteund door NGO's, bedrijfsleven en particulier initiatief.**

Financiële ondersteuning wordt geboden aan opdrachtgevende partijen en niet voor aanbieders. Gestreefd wordt naar het werken met 'arrangementen'. Op deze manier ontstaat een federatief model waarbij een basis aan inhoud, werkvormen en ondersteunings-mogelijkheden én een infrastructuur voor kenniscirculatie beschikbaar komt, die uitnodigend is om bij aan te sluiten.

3. **Aansluiten bij de belevingswereld van jeugd en jongeren.**

Samen met scholen, gemeentelijke instellingen en bedrijfsleven investeren in voor jeugd en jongeren aansprekende toepassingen en activiteiten. Aansluiten bij ontwikkelingen als: Brede School, (groene) maatschappelijke stages, krachtwijken, gebruik van nieuwe media, burgerschap, recreatie.

4. **Koppelen van NME-activiteiten aan de maatschappelijke actualiteit en de alledaagse praktijk.**

'Beleving' en praktijkervaringen worden centraal gesteld. Voorbeeldprojecten van gemeenten m.b.t. zorg voor natuur en milieu, aanpak van wijken (schooltuinen, groene speelplekken, groene schoolpleinen). Het daarbij betrekken van niet-traditionele NME-organisaties zoals woningcorporaties, bewoners- en buurtverenigingen en allochtonen- en vrouwenorganisaties biedt een bredere inbedding voor zelfstandige voortzetting en financiering.

5. Het creëren van een structuur voor meer gezamenlijke regie en aanpak.

Bestuurlijke samenwerking wordt op rijksniveau formeel geregeld (Regiegroep en Ambtelijk voorbereidingsplatform). Op provinciaal, regionaal, gemeentelijk niveau wordt samenwerking en regie gerealiseerd bij het opzetten en uitvoeren van concrete programma's, projecten, arrangementen.

De vijf speerpunten en bijbehorende uitvoeringsopdrachten worden in jaarlijkse werkplannen geïntegreerd tot uitvoering gebracht. Daarnaast wordt een aantal programmabrede acties op het gebied van kennisinfrastructuur en professionalisering uitgevoerd.

2.3 Afspraken uit de moties bij de nota NME

In het Verlengd Algemeen Overleg (d.d. 5 juni 2008) waarin de nota NME voor lag, werden de volgende moties aangenomen:

- Motie nr. 23 (Van Velzen/Jacobi) over een langjarige financiering voor natuur- en milieu-educatie:
 - *Betreft:* Het verzoek tot subsidieverlening via één loket, zodat er een rustige financiering ontstaat waarmee een project of programma langjarig toegekend kan worden, zodat NGO's hun tijd maximaal kunnen besteden aan de uitvoering van NME-activiteiten.
 - *Resultaat:* Er wordt gestreefd naar het op één lijn brengen van diverse departementale regelingen; naar één gezamenlijk informatiepunt; naar gedeeld kennismanagement en naar (meerjarige) uitvoeringscontracten voor partijen die een structurele rol hebben. Het inrichten van het programmabureau NME bij SenterNovem is hierin belangrijk.

- Motie nr. 24 (Van Velzen/Polderman) over de invulling van natuur- en milieu-educatie:
 - *Betreft:* Het verzoek om in overleg met de VNG aan te geven hoe gemeenten invulling kunnen geven aan natuur- en milieu-educatie zodanig dat materialen, middelen en activiteiten in structuur en voor iedereen beschikbaar zijn.
 - *Resultaat:* Dit punt wordt geagendeerd in de (inter-) bestuurlijke Regiegroep en o.a. in overleg met VNG en GDO (= vereniging 'gemeenten voor duurzame ontwikkeling') opgepakt. Het werken met arrangementen en pilots gaat dit punt regelen. Binnen de concrete pilots wordt nagegaan op welke wijze versterking nodig en mogelijk is.

- Motie nr. 29 (Biskop c.s.) over de verwerking van de resultaten van de Benelux Werkconferenties in de Uitvoeringskaders:
 - *Betreft:* Het verzoek om zorg te dragen voor de verwerking van de resultaten van de Benelux-Werkconferenties in de komende uitvoeringskaders behorende bij de NME-nota.
 - *Resultaat:* Dit punt wordt reeds november 2008 geëffectueerd tijdens de NME Benelux Conferentie in Wageningen. Daar worden ook de aanbevelingen uit eerdere conferenties ingebracht.

- Motie nr. 30 (Cramer c.s.) over de rijksmiddelen bestemd voor natuur- en milieu-educatie:
 - *Betreft:* Het verzoek in het uitvoeringskader aan te geven hoe vorm gegeven wordt aan de toezegging dat het NME-veld bij de uitvoering wordt betrokken en om dit uitvoeringsprogramma voor de zomer aan de Kamer te doen toekomen, tevens jaarlijks bij de begroting een overzicht te voegen van de besteding van rijksmiddelen bestemd voor NME.
 - *Resultaat:* Voorliggend uitvoeringskader NME 2008-2011 en werkplan NME 2008-2009 komen tegemoet aan het verzoek om inzicht te geven in de betrokkenheid van partijen en de verhouding tussen middelen voor overhead en praktische uitvoering.

2.4 *Dominante processen in de uitvoering*

We concluderen op basis van een verkenning⁴ dat de processen die de programma-uitvoering bepalen, zijn te kenmerken als:

1. Verbinden & Richten

- De nota NME is een impuls vanuit het rijk waar **anderen** zich bij zullen aansluiten in activiteiten en budgetten, zoals lagere overheden, NGO's, kennisinstellingen en bedrijfsleven.
- In de uitvoering wordt gezocht naar **synergie** tussen verschillende initiatieven, o.a. door afstemming aanbod en agendasetting en naar het (uit)bouwen van een kennisinfrastructuur met als resultaat een betere benutting van beproefde concepten.
- Het denken in termen van '**arrangementen**' is een inspirerend houvast voor de uitvoering (zie paragraaf 3.1).
- Bij de start van het programma zal vooral worden ingezet op activiteiten gericht po verbinden en richten. Immers, tal van gemeenten en organisaties hebben een rijkdom aan NME-activiteiten in uitvoering die inspirerend voor anderen kunnen werken.

2. Verdiepen & Verbreden

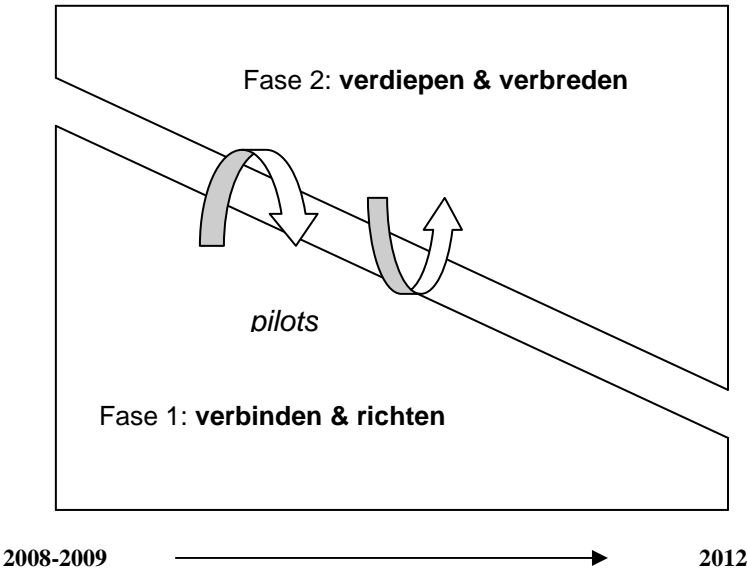
- Vanuit bestaande en nieuwe lokale en regionale pilots worden NME-acties geformuleerd en uitgevoerd om witte vlekken in te vullen. De ervaringen uit pilots worden actief verbreed naar andere regio's, c.q. andere thema's of andere doelgroepen.
- Waar nodig krijgt de ondersteuningsstructuur voor NME een kwaliteitsimpuls via deskundigheidsbevordering of wordt deze uitgebouwd.
- Eenmaal ingezette vernieuwingen of good practices worden actief gedeeld en verspreid (kenniscirculatie).
- Deze activiteiten starten op beperkte schaal en nemen gedurende het programma in intensiteit toe.

3. Concretiseren Bestuurlijke samenwerking

- Bestuurlijke samenwerking krijgt **op rijksniveau** vorm door het instellen van een interdepartementale en interbestuurlijke Regiegroep en een klein ambtelijk voorbereidingsplatform, waarbij activiteiten vanuit het programma NME én het programma LvDO (Leren voor Duurzame Ontwikkeling) worden afgestemd. Dit proces staat niet op zichzelf, maar staat ten dienste van het uitwerken van de speerpunten van de Nota NME.
- Bestuurlijke samenwerking krijgt **op provinciaal, regionaal en/of gemeentelijk niveau** vorm in organisaties zoals GDO, Club van 10, etc., maar ook in arrangementen en pilots. Daarin krijgen vernieuwingen qua inhoud, instrumenten, coalities etc. alle ruimte.
- Het streven naar bestuurlijke samenwerking is gedurende de gehele programmaperiode een rode draad.

⁴ Rapportage Advies Programmamangement NME, Fase 1 Informeren werkveld, SenterNovem 28-08-08.

Aldus kent het programma een 'twee-fasen' aanpak, zoals onderstaand schema aangeeft:



3. Uitvoeringsstrategie NME

Het NME-beleid komt tot leven in een NME-programma. Richtsnoer bij het vormgeven van dit programma is dat NME-activiteiten, of ze nu plaatsvinden binnen het onderwijs, gericht op nieuwe doelgroepen, buitenschools of in bedrijven, nooit op zichzelf staan. Het streven is om de gedrevenheid en energie in de samenleving voor NME zo effectief mogelijk te maken. Dat vraagt commitment van andere overheden gezien hun specifieke rol en verantwoordelijkheden voor NME én het vraagt om commitment van maatschappelijke organisaties, onderwijs, bedrijven en burgers.

De aanpak van het NME-beleid, zoals neergelegd in de nota NME⁵, is erop gericht dat er meer samenhang ontstaat tussen activiteiten op macro-, meso- en micro-niveau. Inzet is te komen van gefragmenteerd beleid naar samenhangend beleid van de verschillende lagen en actoren.

- **Macroniveau:** activiteiten van de rijksoverheid en van landelijke organisaties.
- **Mesoniveau:** activiteiten van provincies, waterschappen en andere regionale actoren, gemeenten en gemeentelijke instellingen, NGO's en scholen.
- **Microniveau:** activiteiten van leerlingen, docenten, burgers, particulier initiatief, vrijwilligers.

Belangrijk is dus de agendering, waarbij de thema's die vanuit de rijksoverheid worden ingebracht inspiratie en structuur moeten bieden voor andere partijen om mee te doen. De (inter)bestuurlijke Regiegroep, die voor het begeleiden van deze nota wordt ingesteld, heeft een belangrijke taak om voorgestelde thema's en budgetten te wegen en te prioriteren, waarbij de synergie met andere partijen en andere (beleids)processen gezocht kan worden.

Aansluiten bij gemeenten die reeds in een of ander verband hun krachten bundelen (G4, G27, krachtwijken, Vereniging Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling, Klimaatgemeenten etc.) biedt vaak een eerste ingang. Ook regionale en gebiedsgerichte structuren kunnen een vertrekpunt vormen (bijvoorbeeld Groene Hart, Westerkwartier, Rijnmond, Greenpoort Venlo,...) Hierbij zijn overheden als waterschappen en provincies een eerste aanspreekpunt. De laatste zijn ook coördinator voor het programma *Leren voor Duurzame Ontwikkeling*.

3.1 *Het arrangementenmodel*

Als uitvoeringsstrategie zal het programmabureau aansluiten bij ontwikkelingen binnen het NME-werkveld en binnen bestuurlijke processen. Steeds vaker worden activiteiten op microniveau ingebed op mesoniveau, waarbij gezocht wordt naar bepaalde vormen van ondersteuning en facilitering op meso- en macroniveau.

De Universiteit van Wageningen gebruikt hiervoor de term: **NME-arrangementen**, dat wil zeggen NME-activiteiten in de samenleving die lokaal zijn ingekleurd en worden uitgevoerd, en waarbij zorgvuldig wordt gekeken naar het combineren van:

- *Beleidsopgaven of prioritaire thema's;*
- *Betrokken actoren of gebruikers;*
- *Maatschappelijke of onderwijskundige ontwikkelingen;*
- *Instrumenten of faciliteiten.*

Arrangementen brengen partijen bij elkaar rond een prioritaire, inhoudelijke bepaalde beleidsthema's. Binnen een arrangement kunnen meerdere pilots of projecten worden uitgevoerd. Er wordt geprogrammeerd vanuit de vraag naar NME.

Er wordt gezocht naar arrangementen waarin de uiteindelijke gebruiker maximaal bediend wordt. In arrangementen werken gemeentelijke instellingen (lokale NME-centra, groenafdelingen, GGD,

⁵ Nota NME: "Kiezen, leren en meedoen; Naar een effectieve inzet van natuur- en milieu-educatie 2008-2011, hoofdstuk 6, pag. 40-41.

Welzijn&Zorg, onderwijsondersteuning, arbeidsparticipatie, etc.) samen met maatschappelijke organisaties, bewonersorganisaties en woningcorporaties, NME-organisaties (IVN-afdelingen, schooltuinen, scoutingclubs, etc.) om burgers, en met name de jeugd, te betrekken bij natuur en milieu. Daarbij wordt ook de ondersteuningsbehoefte in beeld gebracht: mogelijke instrumenten, faciliteiten van bijvoorbeeld IVN, SME Advies, Veldwerk Nederland, Codename Future, Kennisnet, GDO, etc.

Het werken met arrangementen en pilots brengt meer verbinding en is effectiever dan losse activiteiten en het ongericht opsturen van lesmateriaal of brochures, zo is de ervaring. Het biedt in de praktijk ruimte voor de eigenheid waarmee elke provincie, regio of gemeente haar NME-beleid invult en het dwingt tot nadenken om beleid breed in de samenleving te verbinden.

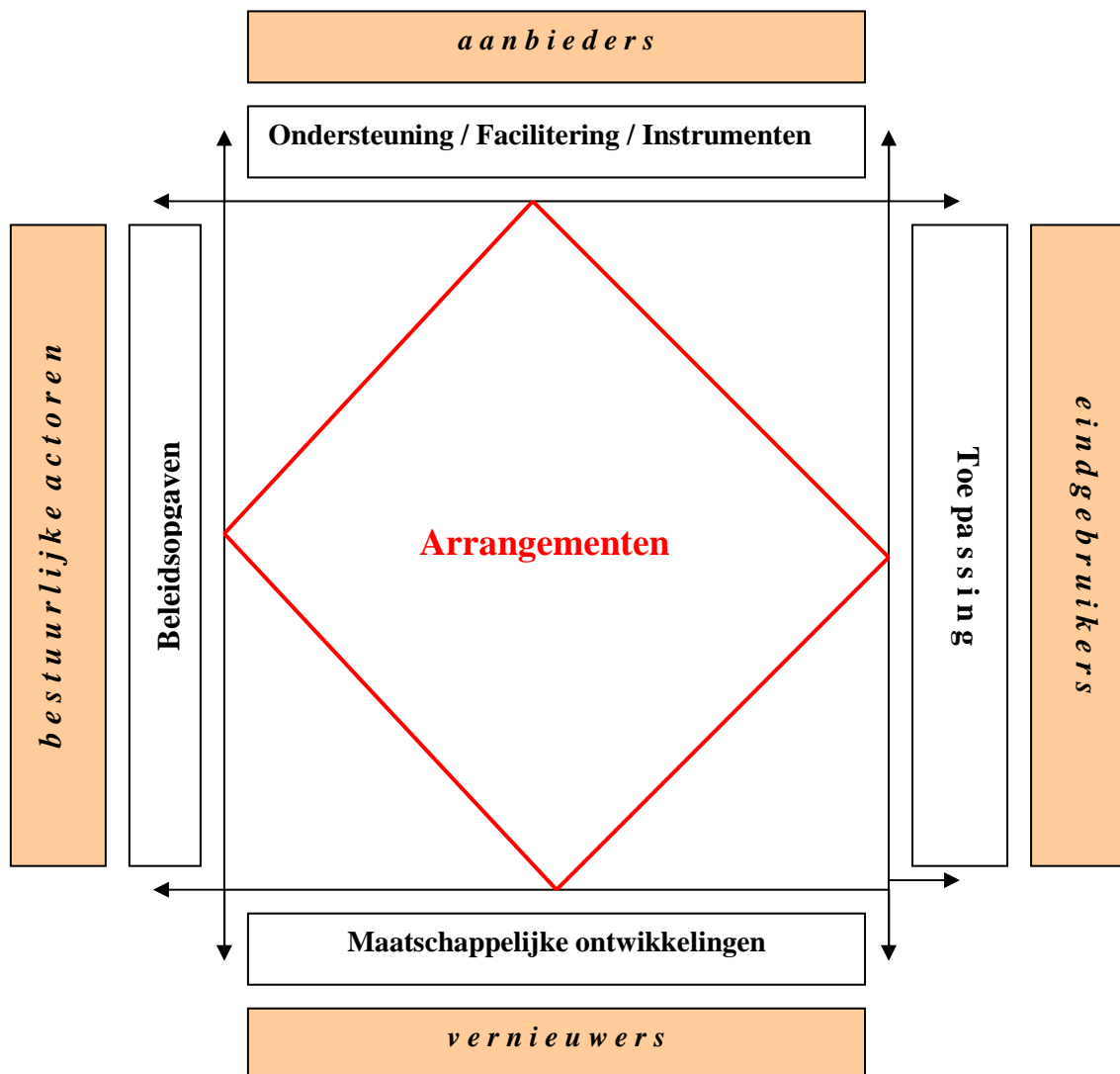
Kansrijke arrangementen worden samengesteld op basis van de volgende vragen:

1. Waar zit de energie bij de actoren, de vragende partij(en)?
 - De werkelijkheid vanuit het perspectief van de vragende partijen, scholen, burgers.
2. Welke thema's zijn actueel?
 - Nationale en lokale beleidsthema's, transitieopgaven, Urgenda.
3. Welke koppelingen zijn mogelijk met maatschappelijke ontwikkelingen
 - Aan welke behoeften kan met/via NME worden bijgedragen?
 - Op welke (onderwijskundige/maatschappelijke) ontwikkeling kan meegelift worden?
 - Waar is maximale synergie te behalen met andere beleidstrajecten? Te denken valt aan Groen en de Stad, Klimaatgemeenten, Krachtwijken, LvDO, Watervisie, ...
4. In welke context kunnen activiteiten het meest optimaal uitgewerkt worden?
 - Bestuurlijke inbedding, lokale ondersteuningsmogelijkheden, kennisinfrastructuur.

Het portfolio aan arrangementen kan samengesteld worden uit de onderdelen:

- **Beleidsopgaven**, betreft thema's ingestoken door bestuurlijke actoren:
 - thema's: klimaat, energie, biodiversiteit, groen, dierenwelzijn, water, voeding, landschap, afval, burgerschap, duurzaamheid, etc.
 - bestuurlijke actoren: departementen, provincies, waterschappen, gemeenten;
- **Toepassing**, betreft activiteiten in de samenleving door intermediaire actoren dicht bij de eindgebruikers:
 - intermediaire actoren: schoolverenigingen, jongerenorganisaties, wijkraad, buurtverenigingen, woningcorporaties, bedrijven, etc.
 - eindgebruikers: docenten, scholen, jongerengroepen, consumentengroepen, burgergroepen, etc.
- **Maatschappelijke ontwikkelingen**, betreft trends en sterke ontwikkelingen waar goede energie op zit en waar vernieuwers gebruik van kunnen maken om NME-activiteiten aantrekkelijk en kansrijk te maken voor de eindgebruikers:
 - maatschappelijke ontwikkelingen: brede school, kinderopvang, bètatechniek, NLT (nieuw vak: natuur, leven en techniek), burgerschap, maatschappelijke stages, krachtwijken, arbeidsparticipatie, sociale integratie, gaming, ondernemerschap, etc.
 - vernieuwers: alle partijen (commercieel en niet-commercieel) die deze kansen weten te benutten.
- **Ondersteuning / Facilitering / Instrumenten**, betreft alles wat aangeboden kan worden om activiteiten van groepen in de samenleving in de uitvoering optimaal te laten verlopen:
 - ondersteuning / facilitering / instrumenten: opleidingen, bij- en nascholing, nieuwe media en ICT, geld en menskracht, schooltuinen, speelplekken, communities of practice (CoP's), project Kennistransfer NME etc.
 - aanbieders: NME centra, lokale NME-afdelingen (incl. vrijwilligersgroepen), educatieve uitgeverij, (kinder)boerderijen, gemeentelijke instellingen divers, etc.

Hieronder staat dit uitgewerkt in een schema, **het arrangementenmodel**:



Toelichting:

- Langs de 4 assen staan de 4 centrale onderdelen waaruit een arrangement wordt opgebouwd.
- Bij elk van deze onderdelen hoort een bepaald palet aan actoren. Deze zijn in de gearceerde blokjes aangegeven.
- In één arrangement kunnen meerdere beleidsopgaven, meerdere ondersteuningsmogelijkheden, meerdere actoren en meerdere maatschappelijke ontwikkelingen gecombineerd worden. Lokaal wordt gezocht naar de optimale mix.
- In bijlage 2 van dit uitvoeringskader staan ter illustratie en inspiratie voorbeelden van dergelijke arrangementen beschreven: “Voorbeelden van NME arrangementen”.

Het arrangementenmodel levert **criteria** op voor selectie en beoordeling van lokale, regionale en/of landelijke arrangementen en pilots die voor financiering met NME-gelden in aanmerking komen:

- Vraagarticulatie en behoefte staan voorop; vragende partij(en) zijn op naam bekend en aan te spreken;
- Het arrangement of de pilot heeft bij voorkeur betrekking op de doelgroep jeugd & jongeren (leeftijd van 4 tot 16 jaar);
- Inhoudelijke arrangement- of pilotbeschrijving geschiedt op basis van de vier assen/dimensies van het arrangementenmodel;

- Samenwerking van partijen is zichtbaar in geld (cofinanciering) en/of in natura;
- Het arrangement of de pilot heeft synergie met andere beleidstrajecten en/of kennisprocessen (bijv: Watervisie, GKC, LvDO, SLOA, etc.).

Tenslotte is het van belang dat arrangementen en pilots uitzicht hebben op verankering van de activiteiten, dat zij bijdragen aan de (uit)bouw van een gezamenlijke NME- kennisinfrastructuur en dat voorzien is in uitrol en opschaling van resultaten.

3.2 *Het dilemma tussen vraag en aanbod*

In de voorbereiding van de nota NME is o.a. via een burgeronderzoek en panel onderzoek gedaan naar de belangstelling voor en de behoefte aan NME⁶. Zowel belang als behoefte is in de samenleving bijzonder hoog. Hierin vindt het NME beleid (mede) haar legitimatie.

Toch is er ook het signaal dat NME beter moet aansluiten bij enerzijds de maatschappelijke en beleidsmatige ontwikkelingen en anderzijds bij de behoeften die groepen mensen (burgers, organisaties, scholen) hebben:

- Met name jongeren stellen tegenwoordig hoge eisen als het gaat om attractiewaarde, ICT, imago.
- Daarnaast moeten activiteiten die gericht zijn op onderwijs direct aansluiten op curricula, methoden en de behoeften en (tijd-) mogelijkheden die scholen hebben. NME is niet ‘erbij’, maar een ‘kwaliteit’ van het onderwijs onder de vlag Leren voor de toekomst⁷.
- Burgers, consumenten, recreanten zijn geïnteresseerd in NME, maar dan wel herkenbaar, to-the-point, actueel, en ook liefst toepasbaar in de handelingspraktijk.

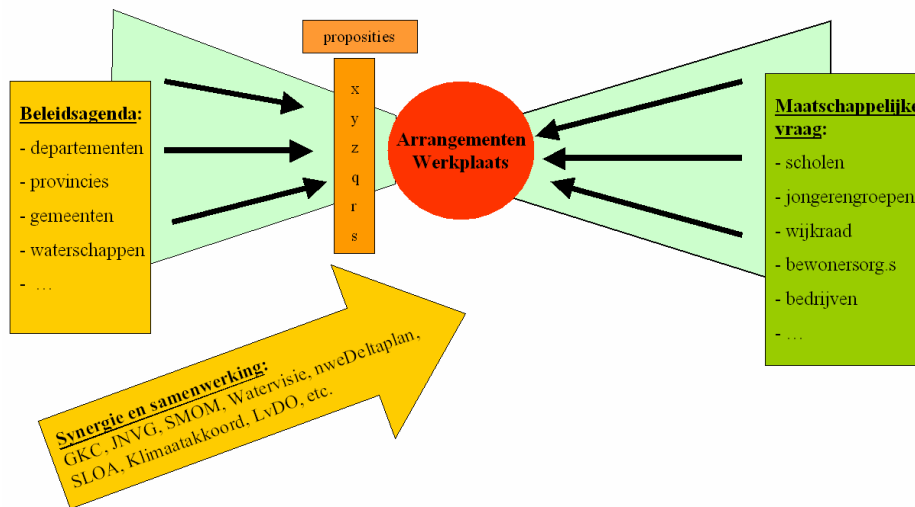
De vragen en wensen die onder partijen leven zijn zelden expliciet en bovendien maken partijen over het algemeen hun behoeften niet direct kenbaar. Veel blijft impliciet. Dat betekent dat in de vormgeving van de NME-activiteiten nadrukkelijk aandacht moet zijn voor het expliciet maken van de vraag naar NME. Kortom: geen NME arrangement zonder goede vraagarticulatie. Dat kan bij voorkeur door de vragende partij(en) uit te nodigen deel te nemen in het formuleren van de arrangementen, maar ook door waar nodig extra (behoefte) onderzoek te doen.

Tegelijkertijd gaat de nota NME ook uit van een gezamenlijke (bestuurlijke) agenda voor NME. Hier doet zich al snel de spanning voor tussen enerzijds ‘top-down’ en ‘aanbodgestuurd’ en anderzijds ‘bottom-up’ en ‘vraaggestuurd’. De waarheid ligt natuurlijk daar tussen in en moet in de kwaliteit van de vormgeving van de activiteiten – zowel op proces- als op productniveau – worden opgelost.

⁶ Ministerie VROM, 2006: “Draagvlak voor natuur- en milieu-educatie”, Eindrapportage enquête onder 1.000 burgers en twee panelbijeenkomsten.

⁷ Kernleerplan SLO: Leren voor de Toekomst

Het bij elkaar brengen van vraag naar en aanbod van NME is schematisch als volgt weer te geven:



Arrangementen Werkplaats

In bovenstaand plaatje is duidelijk dat het proces om tot goede NME activiteiten te komen in de middelste cirkel zit: de 'arrangementen-werkplaats'. Daar werkt het programmabureau in nauwe samenwerking met het veld aan het tot stand brengen van arrangementen en pilots: *van contact tot contract*.

Beleidsagenda en proposities versus maatschappelijke vraag

Het is niet zo dat de NME activiteiten starten met een blanco agenda. Deelnemende departementen en andere overheden hebben inhoudelijke wensen en prioriteiten geformuleerd: de lijst met thema's aan de linkerkant. De kunst is om hieruit met een voorlopig aantal 'proposities' de dialoog te voeren met de eindgebruikers, maatschappelijk middenveld en NME organisaties. Van daaruit verschijnen de kaders waarmee het arrangement of de pilot wordt gevormd.

Synergie, cq. pluspakket

Een bijzonder punt van aandacht is de meerwaarde die kan ontstaan als in dit proces tegelijkertijd ook andere kennisprocessen worden gekoppeld. Als er sprake is van arrangementen in een bepaald gebied, regio, gemeente, wijk, dan spelen daar vaak tegelijkertijd andere zaken. Bijvoorbeeld: (groene) maatschappelijke stages, voedingseducatie (smaaklessen), acties uit Leren voor Duurzame Ontwikkeling, acties vanuit 'Groen en de stad', krachtwijken, projecten door de Groene Kennis Coöperatie (bijvoorbeeld programma Groene Kennis voor Burgers), educatieve lokale uitwerking van het Klimaatakkoord, etc. Het programmabureau zal er op toezien dat deze meerwaarde wordt benut.

Proces: van contact naar contract

Op deze wijze ontstaat een heel palet aan (potentiële) arrangementen. Onder ieder arrangement kunnen actoren (bestuur, aanbieders, toepassers) samen pilotprojecten formuleren die met voorrang worden uitgevoerd. Het voordeel van deze werkwijze is dat alle actoren zelf aan tafel zitten, zodat vraaggericht werken mogelijk wordt met een directe betrokkenheid van de deelnemers, waarbij zoveel mogelijk geld naar de feitelijke uitvoering gaat.

Een en ander stelt hoge eisen aan het programmabureau. Bij het laten formuleren van de arrangementen zal zij met zorgvuldigheid moeten toezien op het betrekken van actoren, het formuleren van de inhoudelijke agenda, het expliciteren van de vraag, het inbrengen van de benodigde kennis, netwerk, kwaliteitseisen en financiële middelen. Kortom, de kernkwaliteit van de NME-uitvoering zit in 'makelen en schakelen' (zie paragraaf 3.5 Programmasturing).

3.3 Werken met arrangementen: programmeren op 2 niveaus.

De hierboven beschreven werkwijze zal in stappen worden vormgegeven. Het 'arrangement' kan op twee manieren worden uitgelegd:

- a) als een sturingsinstrument om de prioriteiten, de partners/ actoren en geldstromen in kaart te brengen en
- b) als een inhoudelijk hulpmiddel om de kwaliteit van individuele projecten te verhogen en te zorgen voor een optimale inbedding.

In eerste instantie zal op landelijk niveau een aantal prioritaire (beleids) thema's worden ingebracht door departementen en worden afgestemd met andere bestuurlijke partners.

Een eerste bod van de departementen houdt o.a. in: biodiversiteit, voedsel en gezondheid, klimaat en energie, water en mogelijk kleinere thema's als dierenwelzijn, landschap, afval, leefbaarheid.

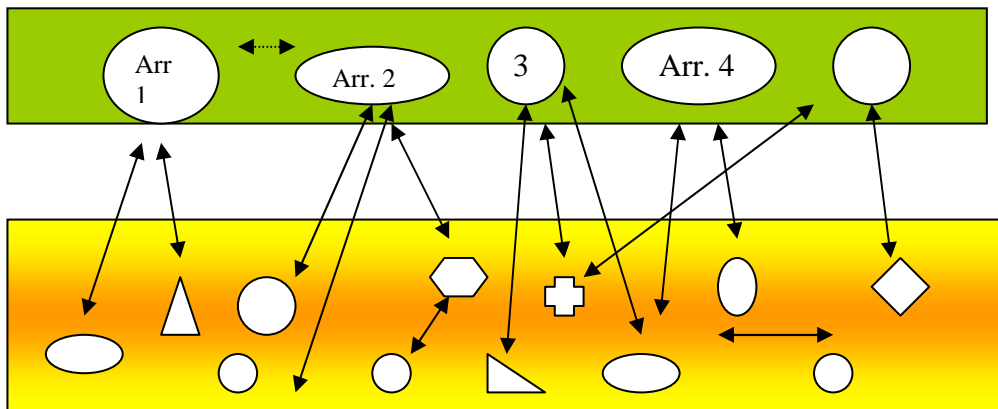
Rond deze thema's worden partijen uitgenodigd (koepelorganisaties, landelijke NME organisaties, vertegenwoordigers van gebruikers (bijv. PO-raad en VO-raad), relevante NGO's, vertegenwoordiging van maatschappelijk middenveld, bedrijfsleven, kennisinstellingen en wetenschap) om op hoofdlijnen 'arrangementen' te beschrijven. Deze kunnen dienen als contouren en richtlijn voor lokale en regionale projecten. Op dit landelijke niveau is het van belang inzicht te krijgen in de sleutelspelers, de gewenste verbindingen op de vier 'assen' van het arrangementen model, de gewenste synergie en samenwerking met andere (beleids)instrumenten en geldstromen, maar ook de wijze waarop de vragende partijen vertegenwoordigd zijn, en de 'state of the art' rond het betreffende thema. Welke behoeften zijn er, welke (educatieve) producten zijn er al, waar zit 'dus' de ontwikkelopgave. Naar verwachting zullen 7 á 8 thema's lang deze lijn worden uitgewerkt als 'arrangement' op landelijk niveau.

In tweede instantie worden andere partijen uitgenodigd om vanuit hun lokale of regionale behoefte aan te geven welke projecten zij kunnen en willen ontwikkelen die binnen de contouren van de landelijke arrangementen vallen. Een aantal scholen, een aantal maatschappelijke organisaties, een aantal bedrijven, kunnen samen met NME-centra, lokaal bestuur, en andere spelers hun eigen arrangement formuleren en aanbieden ter subsidiering. Op deze wijze ontstaat een 'portfolio' aan lokale/regionale 'arrangementen' in de vorm van uitgebalanceerde projecten die met elkaar vorm en inhoud geven aan de uitvoering. Hierdoor instaat de beweging van onderop, maar wel in het perspectief van grotere verbanden.

Primair wordt de aansluiting gezocht bij die partijen die meerwaarde en energie inbrengen.

Bijvoorbeeld een gemeente die een actieve groene agenda heeft (vanuit programma Groen en de Stad) besluit om schooltuinieren bij de BSO uit te werken, een andere gemeente werkt samen met Groen Onderwijs aan maatschappelijke stages en speelnatuur. Weer een andere gemeente is bezig om het 'klimaatakkoord' handen en voeten te geven en formuleert een arrangement voor haar scholen en NME centrum (vanuit programma Klimaat en Ruimte); een aantal waterschappen is met bedrijven en agrariërs bezig om de Watervisie te vertalen in educatieve activiteiten, en een aantal kleine gemeenten zonder NME centrum zoekt samenwerking om via boerderij-educatie iets te doen met voedselbewustzijn en een gezonde levensstijl.

Tussen het generieke landelijk niveau en het specifieke lokaal/regionale niveau is voortdurend een interactie in de zin van uitwisseling van good practices en gezamenlijk opbouwen en gebruiken van de kennisinfrastructuur.



3.4 Vertaalslag naar het werkprogramma

Het Programma NME ordent aldus de vernieuwingsactiviteiten via kansrijke arrangementen en pilots die illustreren dat NME bijdraagt aan lokale, regionale en nationale beleidsthema's. Dit gebeurt in een aantal stappen:

Stap 1: Voorbereiding en inrichting

De Regiegroep stelt het uitvoeringskader 2008-2011 en het werkplan NME 2008/2009 vast.

Vanuit het rijksbeleid wordt voorgesteld prioriteit te leggen bij de thema's biodiversiteit, voedsel en gezondheid, klimaat en energie, water en mogelijk kleinere thema's als dierenwelzijn, landschap, afval, leefbaarheid; deze gelden binnen het programma NME als referentiethema's. De rijksoverheid stelt ook een budgettaire verdeling voor binnen de beschikbare middelen.

Vanuit het rijksbeleid wordt bovendien prioriteit bepleit voor activiteiten voor jeugd & jongeren (4 - 16 jarigen), zowel in de schoolse als buitenschoolse situatie.

De Regiegroep laat op basis van het arrangementenmodel aanvullende uitgangspunten en criteria formuleren om tot pilotselectie te komen.

De Regiegroep gaat tot slot akkoord met de vaste punten in de tijd:

- Jaarcyclus: agenderen en programmeren in een open proces, uitvoeren, evalueren.
- Dit wordt neergelegd in jaarplannen: 2008-2009, 2010, 2011.
- Inbreng van het veld wordt vastgelegd; sleutelorganisaties worden gevraagd deel te nemen aan programmeersessies en/of in een klankbordgroep.

Stap 2: Programmeersessies

Het Programmabureau wordt ingericht en organiseert programmeersessies of uitvoeringstafels met actoren op basis waarvan beschrijvingen ontstaan die uitnodigen tot pilotformulering lokaal, regionaal, landelijk (de 'Arrangementenwerkplaats'). De actoren worden zélf betrokken bij de opzet en uitvoering van de NME-activiteiten en beschikbare middelen worden maximaal ingezet voor de uitvoering. Het organiseren van de programmeersessies behoeft gedegen voorbereiding t.a.v. opzet, indeling, aanpak, tijdsplan, etc.

Doel is te komen tot arrangementbeschrijvingen die uitnodigen tot pilots. Bovendien wordt duidelijk welke koppelingen gelegd kunnen worden met andere kennisprocessen, netwerken en andere educatie-instrumenten die de arrangementen en pilots kunnen ondersteunen.

Stap 3: Uitvoeringscontracten

Het programmabureau nodigt - in een eerste fase - gericht actoren en/of coalities van actoren uit voor het indienen van projectvoorstellen. Een projectvoorstel bevat een beknopte beschrijving van de karakteristieken van het arrangement, zoals:

- Doelgroep (bijv: jeugd, jongeren, leeftijdsgroep, binnen- en/ of buitenschools);
- Schaal van mogelijke inbedding of samenwerking (bijv: nationaal, provinciaal, gemeentelijk, wijk, schoolniveau, docent- en leerlingniveau);
- Samenwerkingspartners in het arrangement (bestuur, aanbieders, toepassers) en hun rol;
- Inhoud en werkwijze arrangement;
- Benodigde materialen, kennis en financiële ondersteuning (incl. bijdragen derden);
- Aandacht voor synergie en mogelijkheden voor cofinanciering
- Verankering op de langere termijn (inhoudelijk en financieel).

Het programmabureau zorgt voor een goede verdeling over de geprioriteerde thema's en eindgebruikers en checkt op gestelde criteria, op een dusdanige manier dat alle speerpunten van de nota NME worden bediend. Mogelijk wordt ook rekening gehouden met regionale spreiding. Per arrangement of pilot wordt een (zo mogelijk meerjarig) uitvoeringscontract opgesteld.

Stap 4: Uitvoering, evaluatie en nieuwe jaarcyclus

Vervolgens wordt de programmacyclus verder doorlopen: van uitvoering naar evaluatie, en opnieuw agenderen en programmeren voor het volgende programmajaar.

Het programmabureau zorgt voor de inbreng van het veld via een adviesgroep bestaande uit vertegenwoordigers van de actoren bestuur, aanbieders en uitvoerders. Zij adviseert op programmaniveau.

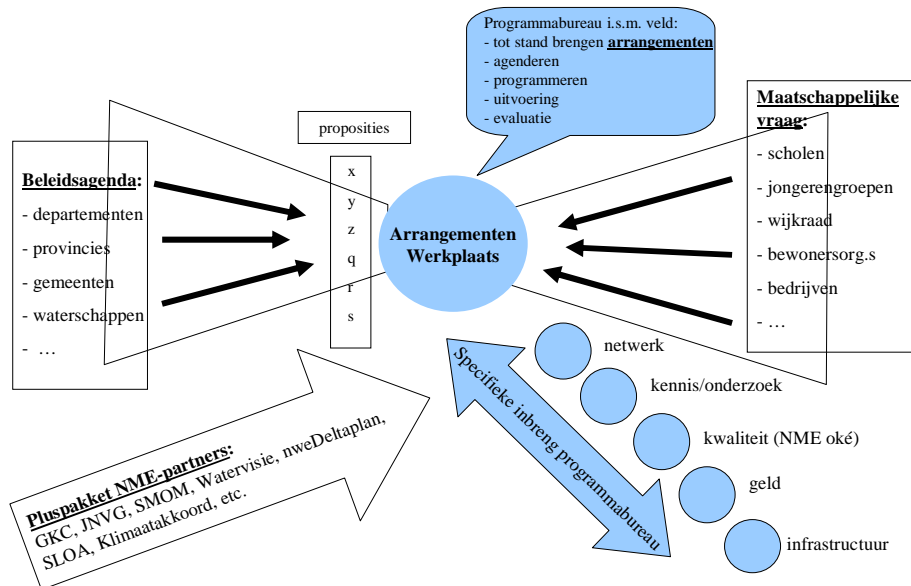
In een tweede fase van het programma (vanaf 2010) zullen nieuwe partijen zich verbinden om zodoende te zorgen voor verdere verspreiding, opschaling en uitrol.

3.5 Programmasturing

Zowel het programma LvDO als het programma NME zijn interbestuurlijk van karakter. De betrokkenheid en inspanning van alle bestuurslagen is van belang om arrangementen succesvol te laten zijn. Ook voor continuïteit, opschaling en verankering op lange termijn is deze betrokkenheid van belang. De in te richten (inter)bestuurlijke Regiegroep LvDO-NME krijgt een belangrijke taak bij het mobiliseren van de bestuurlijke samenwerking.

De rol van het programmabureau is er vooral één van makelen en schakelen om de verschillende inspanningen op het gebied van NME te richten. Dat wil zeggen van gefragmenteerd beleid en activiteiten naar samenhangend beleid en activiteiten. En daardoor breed effect te genereren in de samenleving.

Rol van het Programmabureau NME:



Het programmabureau heeft de volgende kenmerkende taken binnen deze nota:

- Begeleiden van de bouw van arrangementen;
- De vraagarticulatie versterken (door het mobiliseren van actoren en door onderzoek);
- Maatschappelijke en onderwijskundige trends en ontwikkelingskansen in beeld brengen;
- Methodiekontwikkeling om aan te sluiten bij jeugd en jongeren;
- Er op toezien dat in arrangementen het opdoen van échte praktijkervaringen en ‘beleving’ centraal staat;
- Er voor zorgen dat de arrangementen zijn ingebed in een kennisinfrastructuur, waaraan ook andere kennisprocessen worden gekoppeld, met name rond LvDO, GKC, Klimaatakkoord, etc.

Meer in algemene zin heeft het programmabureau de volgende inbreng:

- Programmacyclus uitvoeren: agenderen, programmeren, uitvoeren, evalueren, etc.;
- (Uit-)Bouwen van NME-netwerken;
- (Uit-)Bouwen van een kennisinfrastructuur en een kwaliteitssysteem voor NME;
- (Uit-)Bouwen van een monitoringsysteem voor NME;
- Ondersteunen van arrangementen met geld en advies.

3.6 Activiteitenclusters NME

Op basis van de speerpunten en genoemde activiteiten uit de Nota NME én op basis van de gekozen uitvoeringsstrategie volgens de arrangementenaanpak, worden drie clusters van activiteiten onderscheiden, die te koppelen zijn aan budget (zie ook paragraaf 5.1):

1. NME arrangementen en pilots:
 - 1a. Uitvoering van specifieke arrangementen en pilots;
 - 1b. Generieke activiteiten die de uitvoering ondersteunen;
2. Activiteiten t.b.v. kwaliteitsborging en professionalisering van de NME-sector;
3. Programmamanagement en –beheer (inclusief secretariaat).

De voorgestelde activiteiten uit de nota NME worden in deze hoofdindeling opnieuw gegroepeerd.

3.7 Synergie en cofinanciering

Cofinanciering is een belangrijk signaal voor gezamenlijke verantwoordelijkheid voor NME en eigenaarschap van NME-activiteiten. Op die manier is ook verdere verspreiding en continuïteit beter geborgd. Om deze reden wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan de wijze waarop arrangementen kunnen worden uitgewerkt waarbij gebruik wordt gemaakt van cofinanciering, inzet van actoren en samenwerking tussen beleidsinstrumenten⁸.

Op de uitvoering van activiteiten die hierboven staan vermeld onder 1a) wordt gestreefd naar een (lokale) cofinanciering van ca. 50 %. Dat kan in de vorm van eigen middelen (bijvoorbeeld een gemeente betaalt mee aan de uitvoering van een project), in de vorm van eigen inzet (een NME organisatie steekt ook eigen uren in een project) of door samenbundeling van (beleids)instrumenten (bijvoorbeeld de aanleg van een schooltuin wordt mede gefinancierd van uit het programma Groen en de Stad; een school zet haar budget voor (groene) maatschappelijke stage in voor een project over biodiversiteit; de inzet van leerlingen van een AOC wordt mogelijk door de bijdrage van GKC programma 'groene kennis voor burgers; een waterproject wordt mede gedragen door een waterschap via middelen uit de Watervisie van ministerie V&W etc.).

Bij 1b) meer generieke activiteiten – die meerdere arrangementen kunnen omvatten – is het minder eenvoudig om het lokale en/of regionale belang te effectueren, maar daar kunnen bedrijven, provincies of landelijke organisaties zorgdragen voor cofinanciering. Gestreefd wordt naar een cofinanciering van ca. 25 %.

Op andere niveaus is een concrete cofinanciering moeilijk op voorhand aan te geven, maar zal worden gezocht naar efficiency winst door het (laten) samenwerken van instellingen en het gezamenlijk gebruiken van kennisinfrastructuur. Zo zal de inzet van ICT toepassingen bijvoorbeeld worden afgestemd met Kennisnet, het Ontwikkelcentrum en WUR bibliotheek, die vergelijkbare taken uitvoeren voor het Groene Kennissysteem. Hetzelfde geldt voor zaken rond het programmamanagement die worden uitgevoerd door SenterNovem in het programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling.

De departementen hebben ook zelf hier een belangrijke verantwoordelijkheid in het (laten) samenwerken van verschillende kennisinstrumenten en beleidsprocessen.

Zo wordt versnippering van aandacht en middelen voorkomen, almede wordt een meer gezamenlijke (kennis)infrastructuur versterkt en worden doelgroepen op een overzichtelijke en ordelijke manier benaderd.

⁸ In de nota NME wordt gewezen op het totaalbudget voor NME dat door andere overheden, fondsen en bedrijven wordt ingezet. Dit ligt in de orde van € 45 miljoen per jaar. Ook kan worden gekeken naar de wijze waarop departementen andere kennisinstrumenten inzetten. Synergie is bijvoorbeeld te behalen door samen te werken met de Groene Kennis Coöperatie. Ook door matching te zoeken met budgetten uit andere overheidinstrumenten. Enkele voorbeelden zijn programma Groen en de Stad (LNV), Klimaatakkoord (VROM), Watervisie (V&W), SLOA-middelen voor onderwijsondersteunende organisaties (OCW) etc.

Illustraties:

Groene maatschappelijke stages

Maatschappelijke stages zijn onderdeel van het kabinetsbeleid. Deze stages dienen om de maatschappelijke betrokkenheid, sociale integratie en het besef van waarden en normen bij jongeren te vergroten. Het groene domein kent veel mogelijkheden om leerlingen kennis te laten maken met voedsel en groen en daar ook zorg en respect voor te krijgen. Jongeren kunnen bijvoorbeeld stagelopen op het gebied van natuur- en landschapsbeheer, landbouw en voedselkwaliteit, dierverzorging en (zorg)boerderijen. Het groene onderwijs kan een begeleidende en bemiddelende rol vervullen bij het bieden van groene maatschappelijke stages aan scholieren in het voortgezet onderwijs.

Minister Verburg roept de NME-centra en andere NME voorzieningen als kinderboerderijen en schooltuinen op om binnen de educatieve arrangementen groene maatschappelijke stages mogelijk te maken. Een aantal grote groene organisaties heeft zich al verbonden aan haar doel 10.000 groene stageplaatsen te creëren door het tekenen van een intentieverklaring (o.a. Staatsbosbeheer, LTO Nederland, gemeente Amsterdam, IVN, Landschapsbeheer Nederland).

Informatie over groene maatschappelijke stages is beschikbaar op de website van LNV (www.minlnv.nl). Hier vindt u ook het mailadres voor aanbieders van groene maatschappelijke stages. Staatssecretaris Van Bijsterveldt is verantwoordelijk voor de invoering van de maatschappelijke stage in het hele voortgezet onderwijs. Hiertoe is met middelen van OCW een bemiddelingsstructuur opgezet via gemeenten en vrijwilligerscentrales. Meer informatie is te vinden op www.samenlevenkunjeleren.nl.

Klimaat en educatie

Binnen het programma Schoon en Zuinig heeft het Rijk een klimaatakkoord gesloten met gemeenten. Om gemeenten te stimuleren klimaatbeleid te ontwikkelen en uit te voeren heeft het Rijk geld beschikbaar gesteld. Dit geld kan ook gebruikt worden voor educatie en communicatie. Gemeenten kunnen een belangrijke rol spelen in het voorlichten en betrekken van burgers bij de aanpak van het klimaatprobleem.

Binnen de bestaande middelen was het al mogelijk om 'milieu-educatie' als onderwerp voor te dragen voor projectfinanciering. In het kader van het Klimaatakkoord kan dus breder worden gezocht naar die gemeenten die bezig zijn bewoners en/of doelgroepen in het onderwijs te betrekken bij de lokale klimaatinitiatieven.

Door het maken van een arrangement rond dit onderwerp worden de betrokken partijen bij elkaar gebracht, wordt onderzoek gedaan naar al bestaande lesmaterialen rond dit onderwerp en kan gericht worden ingezet op nieuwe acties, passend bij de vragen van scholen en gemeenten. Financiering kan dan zowel vanuit de NME-nota gebeuren (op landelijk niveau, en bij het maken van een arrangement) en de uitvoeringskosten kunnen worden gefinancierd uit zowel NME-middelen, als middelen uit het 'klimaatbeleid', als uit private middelen, als ook door de NGO's die samen de 'HIER-campagne' voeren.

3.8 *Internationaal*

Natuur- en milieu-opgaven houden niet op bij de grens. Juist actuele thema's als klimaat en biodiversiteit zijn mondiale vraagstukken. Daarom is de internationale dimensie een belangrijk onderwerp voor NME. Hoewel de nota NME hierin niet expliciet is in de uitwerking – er wordt vooral gerefereerd aan de internationale connecties van het programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling – is het wel degelijk de bedoeling om bij de uitwerking van het NME- beleid de internationale aspecten een plaats te geven. Globaal zijn er drie elementen van belang:

- Het uitwerken van NME – onderwerpen. Het gaat erom om bij de onderwerpen de mondiale impact van natuur en milieu in de content en educatieve uitwerking een plaats te geven.. Bijvoorbeeld de relatie tussen voedselvraagstukken en armoede, tussen schaarste in grondstoffen en het vraagstuk van eerlijke verdeling. De educatieve paragrafen van bijvoorbeeld de Convention on Biodiversity of Marrakech Proces (duurzame productie en consumptie) bieden daarvoor kaders. Een internationale beweging als de Earth Charter geeft een interessante waardenoriëntatie;
- Het gebruikmaken van internationale netwerken en kennis. Dat begint al dichtbij in bijvoorbeeld de werkgroep NME van de Benelux die jaarlijks een werkconferentie organiseert en op het jaarthema aanbevelingen formuleert. Maar ook door aansluiting bij professionele netwerken als IUCN-CEC en ENSI kan kennis worden gedeeld. Interessant is ook dat de EU en OECD het onderwerp “education for sustainable development” nu ook in hun beleidsagenda hebben en daarvoor ook activiteiten organiseren. Maar ook concrete uitvoeringsproject zoals het programma Globe is een voorbeeld van internationale samenwerking;
- Tenslotte vinden de NME activiteiten – net als de activiteiten voor LvDO – een internationale beleidspaplu doordat tijdens de World Summit on Sustainable Development de Decade for Education for Sustainable Development (DESD 2005-2015) is uitgeroepen. In onze regio is de UNECE Strategy for Education for Sustainable Development een goed uitgewerkt international beleidskader dat tijdens een High Level Meeting in Vilnius begin 2005 is ondertekend door ministers van Environment en Education van 56 landen (EU, Noord-Amerika, landen van de voormalige Sovjetunie).

4. Programmaorganisatie

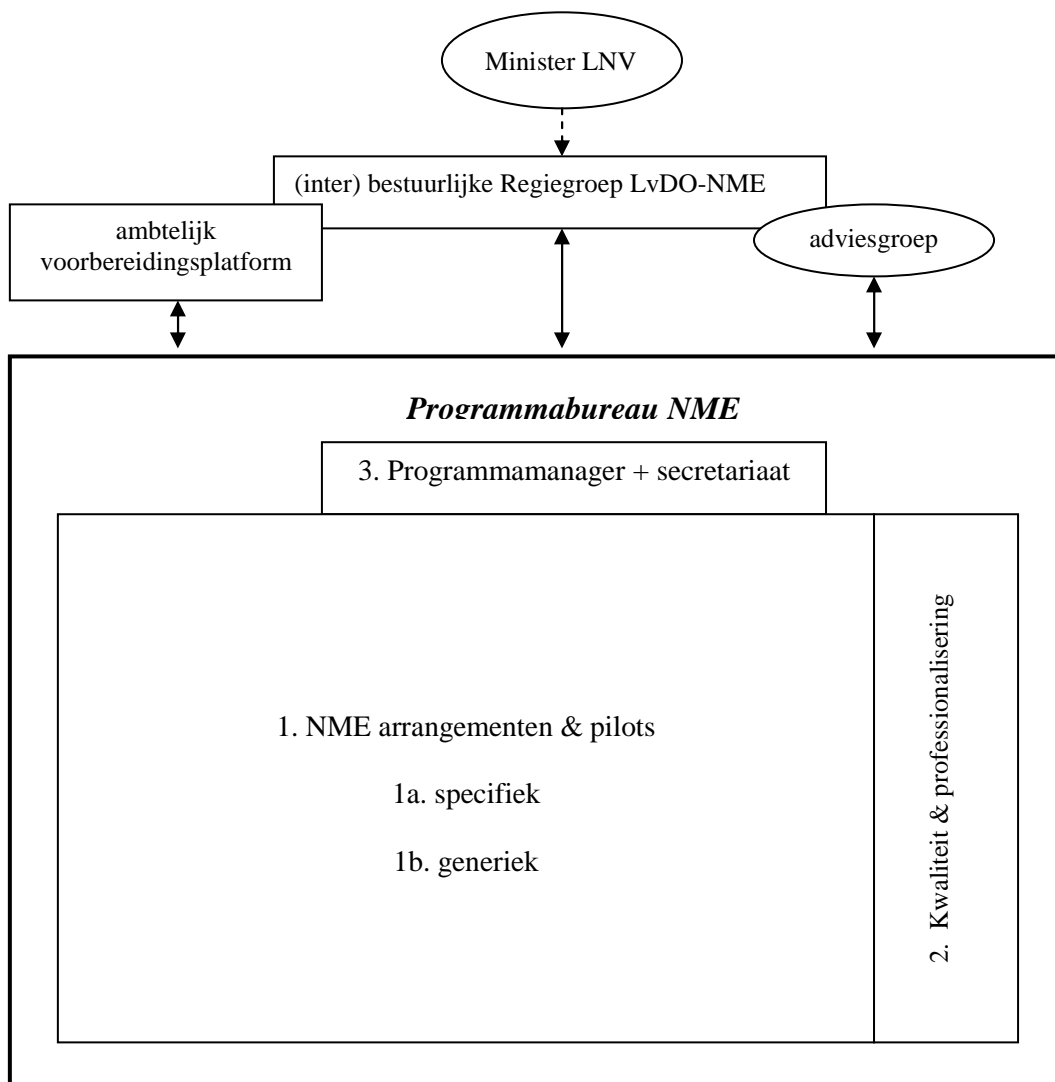
Het NME programma raakt aan het programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling die een zelfde programmaperiode beslaat (LvDO 2008-2011). Er is in het CDL door het ministerie van Algemene Zaken aangedrongen op een (inter)bestuurlijke Regiegroep LvDO-NME. Deze wordt ondersteund door een ambtelijk voorbereidingsplatform en een programmabureau.

De programmaorganisatie voor uitvoering van de nota NME wordt zo compact mogelijk opgezet. Het programma NME heeft een eigen profiel, maar wordt dicht tegen de organisatie van het programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling gezet (zie [Bijlage 4: Relatie NME en LvDO](#)).

Wat betreft eindverantwoordelijkheid en aansturing aan de bovenkant is de organisatie van beide programma's gelijk:

- Penvoerder is de minister van LNV;
- (inter) bestuurlijke Regiegroep LvDO-NME;
- Ambtelijk voorbereidingsplatform LvDO-NME;
- Programmabureau NME bij SenterNovem (valt onder hetzelfde taakveld als het Programmabureau LvDO).

4.1 Organisatieplaatje



4.2 *Rollen en taken*

(Inter-) bestuurlijke Regiegroep

Om bestuurlijke samenwerking vorm en inhoud te geven wordt een bestuurlijke regiegroep gevormd. Het voorbereidende werk voor deze regiegroep wordt uitgevoerd door een ambtelijk voorbereidingsplatform. Voor de regiegroep én voor dit ambtelijke voorbereidingsplatform geldt dat deze zowel betrekking hebben op de uitvoering van de nota NME als op de koppeling met het programma LvDO. In het programma LvDO spelen provincies ook een belangrijke regierol ten aanzien van duurzame ontwikkeling.

Vanuit de nota NME krijgt de regiegroep de volgende taken mee:

- Zorgen voor bestuurlijke samenwerking;
- Aansturing van het programmabureau;
- Zorgen voor synergie met het programma LvDO;
- Zorgen voor aansluiting op andere programma's en geldstromen.

In de regiegroep nemen bestuurlijke vertegenwoordigers plaats van:

- IPO (2 personen: gedeputeerden)
- VNG (2 personen: wethouders)
- Unie van waterschappen (1 persoon: dijkgraaf)
- Rijk (DG's van 2 departementen te weten LNV en VROM; betrokken DG's van de andere departementen zijn agendalid)

De regiegroep zal worden voorgezeten door een onafhankelijk voorzitter. De regiegroep zal 1 à 2 keer per jaar bij elkaar komen in de periode 2008 – 2011. LNV zorgt als penvoerend departement voor een secretaris voor de Regiegroep.

Ambtelijk voorbereidingsplatform

De Regiegroep wordt ambtelijk voorbereid. De samenstelling is identiek aan de regiegroep, maar dan op ambtelijk niveau. Al penvoerder trekt LNV dit ambtelijke platform en zorgt voor een ambtelijk secretaris. Het ambtelijk voorbereidingsplatform zal 4 à 5 keer per jaar bij elkaar komen in de periode 2008 – 2011.

Programmabureau

Op het niveau van de programma-uitvoering wordt een programmabureau ingericht bij SenterNovem onder dezelfde directie (Milieu & Leefomgeving) en hetzelfde taakveld (Duurzaamheid & Samenleving) als waar het programma LvDO onder valt.

Er wordt een programmamanager NME aangesteld die zorg draagt voor correcte uitvoering van het programma NME, zoals vastgelegd in de nota NME, onderliggend uitvoeringskader en de werkplannen die jaarlijks worden vastgesteld door de Regiegroep. Het programmabureau zet het NME-beleid via de jaarprogramma's om in concrete activiteiten, op scholen, met maatschappelijke organisaties, met bedrijven en met burgers. De programmamanager NME werkt nauw samen met de programmamanager LvDO.

De programmamanager van het programma NME werkt in een team met procesmanagers en programma-adviseurs aan:

- Activiteiten voor onderwijsgerelateerde doelgroepen, in nauwe samenwerking met pijler 1 van het programma LvDO;
- Activiteiten voor maatschappelijke actoren en andere overheden, in nauwe samenwerking met pijler 3 van het programma LvDO;
- Programmaoverstijgende zaken en bestuurlijke relaties (waaronder bestuurlijke samenwerking, kwaliteitsborging en kenniscirculatie).
- Afstemming met andere (LNV) kennisprocessen, zoals de Groene Kennis Coöperatie.

De programmamanager legt verantwoording af aan de Regiegroep LvDO-NME en aan de opdrachtgever, penvoerder LNV, via het opleveren van inhoudelijke en financiële voortgangsrapportages.

Adviesgroep

Het programmabureau stelt een adviesgroep samen bestaande uit vertegenwoordigers van de actoren bestuur, aanbieders en toepassers. De adviesgroep adviseert op programmaniveau bij de fase van het agenderen en programmeren in de jaarcyclus van het programma.

De adviesgroep NME zal worden voorgezeten door de programmamanager NME. De adviesgroep NME zal 2 keer per jaar bij elkaar komen in de periode 2008 – 2011.

5. Financiën

In de nota NME⁹ staan indicatieve bedragen gekoppeld aan voorgenomen activiteiten. Deze waren per speerpunt geordend. Vanuit de (inhoudelijke) uitwerking in dit uitvoeringskader zijn de activiteiten opnieuw geordend in vier activiteitenclusters. Daarbij zijn de beschikbare bedragen uit de nota toegerekend naar deze vier clusters.

In dit hoofdstuk wordt de nieuwe indeling in drie activiteitenclusters toegelicht en voorzien van een nieuwe begroting 2008-2011. Als referentie is de oorspronkelijke begroting uit de nota opgenomen. Zie bijlage 3: Begrotingstabel volgens de nota NME.

Met deze werkwijze is geborgd dat 95% van het programmabudget is gekoppeld aan de ondersteuning van de uitvoeringspraktijk.

5.1 Activiteitenclusters NME

Op basis van de speerpunten en genoemde activiteiten uit de nota NME én op basis van de gekozen uitvoeringsstrategie volgens de arrangementenaanpak, kunnen drie clusters van activiteiten worden onderscheiden, die te koppelen zijn aan budget:

1. NME-arrangementen en pilots

1a. Uitvoering van specifieke NME arrangementen en pilots

Het inrichten en uitvoeren van arrangementen samen met actoren (bestuur, aanbieders en toepassers) die leiden tot gezamenlijk gedragen arrangementen met daaronder liggend concrete, meerjarige uitvoeringspilots.

Werkwijze:

Het programmabureau faciliteert dit proces door het organiseren van programmeersessies en zorgt voor gericht aanbesteden o.b.v. de resultaten uit de programmeersessies.

1b. Generieke activiteiten die de uitvoering van NME-arrangementen en pilots ondersteunen

Het uitvoeren van generieke activiteiten die ondersteunend zijn aan de uitvoering van de arrangementen en pilots. Het gaat daarbij om activiteiten die arrangementeoverstijgend en specialistisch zijn.

Werkwijze:

Deze activiteiten worden door het programmabureau uitgezet, waarbij sleutelorganisaties uitdrukkelijk worden uitgenodigd om te offeren, al dan niet in coalities.

- Betreft globaal 80% van het programmabudget.
- Gestreefd wordt naar een cofinanciering tot 50 % bij activiteiten onder 1a) en 25 % onder 1b)

⁹ Nota NME, hoofdstuk 5, indicatieve acties en indicatieve budgetverdeling, pag. 27 - 38

2. Activiteiten inzake kwaliteitsborging en professionalisering van de NME-sector

Het uitvoeren van activiteiten die er voor zorgen dat de kwaliteit van de NME-activiteiten is gegarandeerd, dat professionals in het NME-werkveld optimaal toegerust zijn en dat de activiteiten goed worden gemonitord en geëvalueerd. Het betreft onderzoek, (scholings)bijeenkomsten, bouwen aan kennis en expertise.

Werkwijze:

Sleutelorganisaties krijgen op basis van hun expertise een opdracht, maar het programmabureau houdt de regie over de uitvoering over deze opdrachten.

- Betreft globaal 15% van het programmabudget.

3. Programmamanager en secretariaat

Een aantal van de in de nota genoemde activiteiten hangen nauw samen met de aansturing van het programma, het functioneren van de regiegroep en het beheren van het programma.

Werkwijze:

Deze activiteiten worden rechtstreeks onder regie van de programmamanager NME uitgevoerd.

- Betreft globaal 5% van het programmabudget.

5.2 Begrotingstabel programma NME 2008-2011

Op basis van de verdeling in activiteitenclusters kan de volgende begrotingstabel worden opgesteld voor verdeling van de programmagelden NME over de periode 2008-2011.

De begrotingstabel heeft de indicatieve begroting uit de nota NME als referentie (zie ook bijlage 3).

Het betreft hier de bedragen waarvoor verplichtingen kunnen worden aangegaan. Op kasbasis is voor deze periode de volgende reeks beschikbaar:

Activiteitenclusters NME	2008/2009	2010	2011	2012	Totaal	in %
1a. NME arrangementen en pilots: uitvoering specifiek	3.900.000	3.300.000	3.300.000	1.560.000	12.060.000	60
1b. NME arrangementen en pilots: ondersteunend generiek	1.300.000	1.100.000	1.100.000	520.000	4.020.000	20
3. Kwaliteitsborging + professionalisering NME-sector	975.000	825.000	825.000	390.000	3.015.000	15
4. Programmamanager en secretariaat	325.000	275.000	275.000	130.000	1.005.000	5
Totaal	6.500.000	5.500.000	5.500.000	2.600.000	20.100.000	100

N.b.: In deze begroting zijn additionele middelen die verkregen kunnen worden door cofinanciering en synergie met andere beleidsinstrumenten (budget uit andere relevante kennisprocessen) niet opgenomen.

Bijlage 1. Departementaal beleid (bouwstenen)

LNV

Voor het ministerie van LNV zijn centrale thema's: natuureducatie, biodiversiteit, dierenwelzijn en voeding. Belangrijke lopende initiatieven zijn:

- Onderzoeksopdrachten bij de Wageningen UR (o.a. Alterra), met name de onderzoeksopdracht Onderwijsontwikkelingen en interventiemogelijkheden (WUR);
- Kennisverspreiding via groen onderwijs (Groene Kennis Coöperatie, GKC) via o.a. de Regeling Kennisverspreiding en Innovatie Groen Onderwijs, het Programma Regionale Transitie en het Programma Groene Kennis voor Burgers;
- Ondersteuning en ontsluiting van publieke kennis via het Ontwikkelcentrum (leermiddelen) en Groen Kennisnet;
- Stimulering van NME pilots via de Regeling Draagvlak Natuur;
- Onderzoeksopdracht Kennistransfer NME (Coalitie o.l.v. SME Advies) voor versterking van de NME-infrastructuur;
- Andere Kennistransferprogramma's die in de context van NME een rol spelen (Novio Consult):
 - Programma Groen en de Stad
 - Programma Jeugd en Natuur
 - Programma Natuur en Gezondheid

LNV hecht aan een verdere synergie tussen de verschillende initiatieven en streeft daarbij naar versterking en vernieuwing van het kennisverspreidingsstelsel teneinde de stap te realiseren van ontwikkeling naar benutting.

VROM

Voor het ministerie van VROM zijn centrale thema's: klimaat, (duurzame)energie, energiebesparing, afval, biodiversiteit, natuurlijke leefomgeving, etc.

Ook vanuit het ministerie van VROM wordt aangedrongen op het aanbrengen van samenhang tussen bestaande programma's, regelingen, instrumenten en projecten, waaronder:

- Subsidieregeling Maatschappelijke Organisaties en Milieu, de SMOM-regeling (SenterNovem);
- Programma Burgerinitiatieven (Greenwish);
- Klimaatakkoord Gemeenten;
- Competentiecentrum Transitie (SenterNovem);
- Diverse activiteiten van MilieuCentraal.

V&W

Het ministerie van Verkeer en Waterstaat, DG Water, heeft aangegeven bij de uitvoering van de in de Watervisie aangekondigde educatie-activiteiten, af te stemmen en verbinding te leggen met de uitvoering van het NME-beleid.

In de Watervisie geeft het kabinet aan dat het mensen meer wil betrekken bij de uitdagingen en kansen die de klimaat- en wateropgaven met zich meebrengen. En dat jongeren daarbij voorrang krijgen, om hun interesse te vergroten om zich in studie en beroep hier verder in te verdiepen. Om dit te bereiken kondigt het kabinet aan te stimuleren dat het onderwijs op alle niveaus meer aandacht aan water kan geven. Jong talent wordt enthousiast gemaakt voor delta- en water (-technologie) gerelateerde studies, en gemotiveerd om een opleiding in deze richting te kiezen.

Het icoon van hoofdstuk 6 van de Watervisie, de "Canon van Nederland Waterland", biedt hiervoor de inhoudelijke basis. Deze canon die in het najaar van 2008 gereed is, behelst de historie van Nederland Waterland met een doorkijk naar de toekomst. Parallel is het beschikbare onderwijsaanbod over water voor PO, VO, MBO, HBO en WO geïnventariseerd. Vervolgacties worden nog geformuleerd.

Raakvlakken met andere departementen zijn er op het gebied van natuureducatie, klimaat(adaptatie), Bèta Techniek, e.d.

Tevens wordt afgestemd met de Unie van Waterschappen met de waterbranche in bredere zin (in het Netherlands Water Partnership).

OCW

Bij OCW zijn vanuit de NME-optiek o.a. relevant: Bèta Techniek, het nieuwe vak NLT: Natuur, Leven en Techniek, Burgerschap, Maatschappelijke stages en de Brede School.

Een beroep kan gedaan worden op Kennisnet en op de zogenaamde SLOA-organisaties zoals SLO, CITO, de landelijke pedagogische centra. Specifiek voor NME is een zogenaamde PPON evaluatie (= Periodieke Peiling Onderwijs Nederland) in 2009 aangekondigd.

Het ministerie van OCW zet verder een duidelijke context neer voor wat betreft de onderwijsactiviteiten. Sinds het verschijnen van het rapport van de Commissie Dijsselbloem wordt binnen het departement sterke prioriteit gegeven aan verbetering van de kwaliteit van taal- en rekenonderwijs. De positionering van NME (en aanverwante vakinhouden, zoals duurzaamheid, voeding, gezondheid, etc.) gebeurt door OCW slechts passief. Het is aan de scholen om dergelijke onderwerpen op te nemen in de lessen. OCW zet hiervoor haar reguliere middelen ter beschikking, zoals opgenomen in de SLOA-regeling (Subsidering Landelijke Onderwijsondersteunende Activiteiten) gekoppeld aan een jaarlijkse Hoofdlijnenbrief. (Bron: concept-Advies SN).

Bijlage 2. Voorbeelden van arrangementen

In het uitvoeringskader NME 2008-2011 worden zogenoemde NME arrangementen geïntroduceerd¹⁰. Om het idee achter deze arrangementen te verduidelijken staan in deze bijlage een aantal voorbeelden van arrangementen uitgewerkt. Ter illustratie én inspiratie.

Een arrangement moet worden opgevat als een combinatie van de volgende vier elementen:

- Beleidsthema's: prioritaire, inhoudelijke thema's die worden ingebracht door bestuurlijke actoren (dit is de aanbodkant op beleidsniveau);
- Instrumenten, faciliteiten en ondersteuning, die worden ingebracht door aanbiedende partijen (dit is de aanbodkant op instrumentniveau);
- Toepassing, activiteiten in de samenleving uitgevoerd door intermediaire actoren dichtbij de eindgebruikers (dit is de vraagkant);
- Maatschappelijke- en onderwijsontwikkelingen, betreft trends en sterke ontwikkelingen waar vernieuwers gebruik van kunnen maken om activiteiten aantrekkelijk te maken en kansrijk aan te bieden bij de eindgebruikers.

Eindeloze mogelijkheden

Een arrangement is dus een combinatie van de elementen van de vier assen. Soms kun je met een enkele verschuiving op de assen, bijvoorbeeld door een andere eindgebruiker te kiezen, met dezelfde partijen en thema's een nieuw arrangement ontwikkelen. Indien de ingrediënten en thematiek redelijk hetzelfde zijn maar het arrangement wel anders is opgezet, spreken we van een subarrangement of onderliggend project. Op deze manier is tot een oneindig aantal arrangementen te komen, *een portfolio*. Het kan in de arrangementen erg uitmaken welke 'as' van het model je centraal stelt. Een arrangement kan bijvoorbeeld sterk ingegeven worden door een thema, maar ook kan de doelgroep of juist de samenwerking tussen verschillende partijen centraal staan. In de voorbeelden is vooral gezocht naar arrangementen waar niet één van de assen centraal staat. In relatie tot de tekst in paragraaf 3.3 worden hieronder vooral voorbeelden gegeven van lokale en regionale arrangementen, wat in paragraaf 3.3. het 'tweede niveau' wordt genoemd.

Tot een arrangement komen

Om op een bepaalde plek (streek, stad, dorp, wijk) tot een succesvol NME-arrangement te komen, is het inventariseren van kansen een belangrijkste eerste stap. Criteria hiervoor kunnen zijn:

- Er is sprake van een maatschappelijk of onderwijskundig relevant thema, gekoppeld aan een sterke expliciete vraag;
- Er is sprake van bestuurlijke verankering, dat wil zeggen dat er gemeentelijk of provinciaal beleid is waar op aangehaakt kan worden (bestuurlijk commitment);
- Er is sprake van aanwezigheid van één of meer sterke partijen, bij voorkeur aan de kant van de toepassers, aanbieders of vernieuwers.

Ook van belang is de aanwezigheid van een trekker of initiatiefnemer, een partij die gevoel heeft voor het proces van verbinden.

Onderstaande voorbeeldarrangementen zijn gebaseerd op bestaande praktijksituaties (in verschillende stadia van ontwikkeling) en zijn hier en daar aangevuld met relevante informatie om het arrangement te verrijken. In lijn met de nota NME ligt het accent op jeugd en jongeren.

Arrangement 1: Techniek voor Klimaat

Arrangement 2: Friese Leerlijn Water

Arrangement 3: Proeftuin Amsterdam

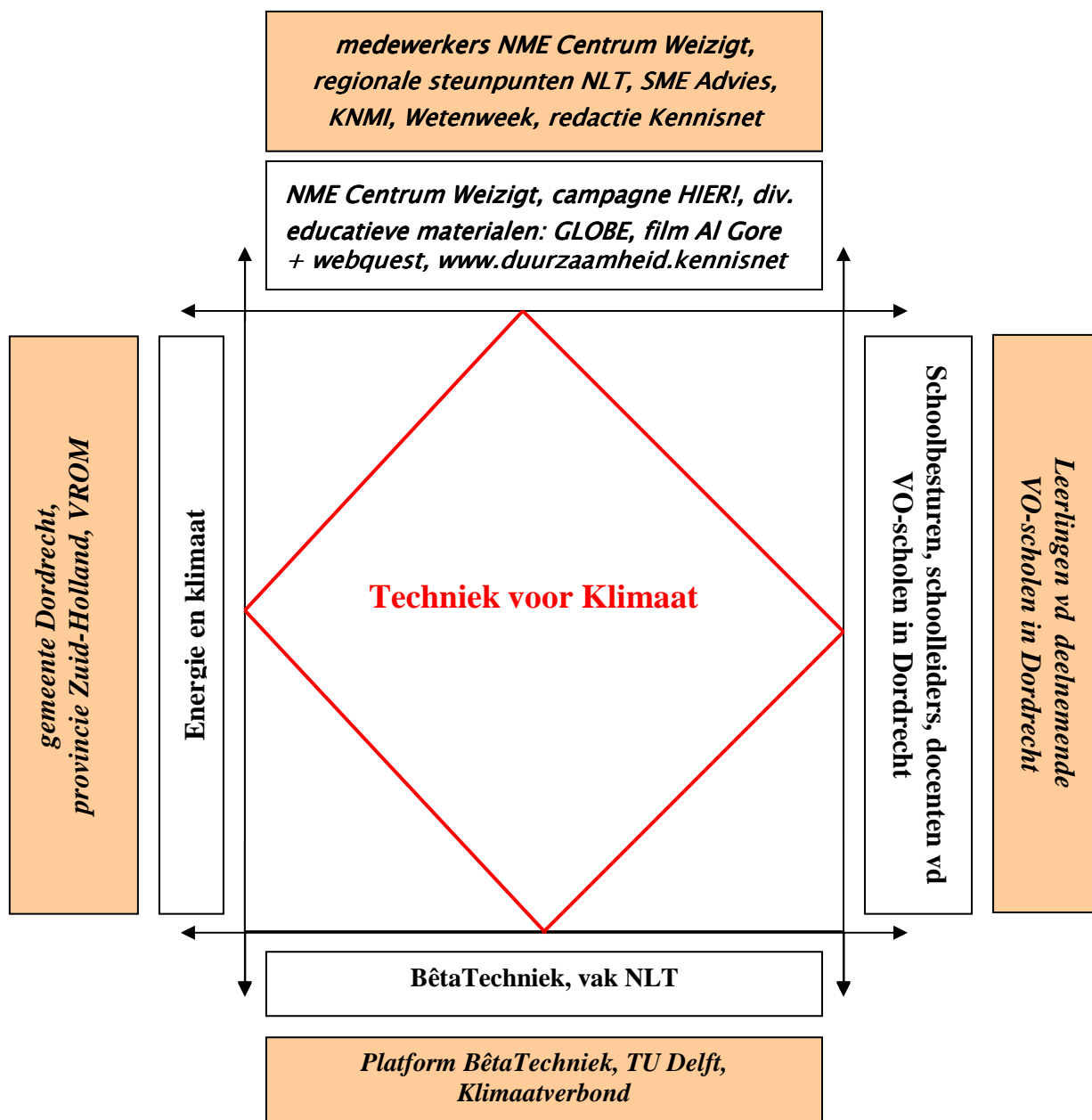
Arrangement 4: De Energieke Winkelstraat

Arrangement 5: Leren in het groen: De Sliedrechtse dorpstuin

Arrangement 6: Leren in het groen: Brede schooltuin in Zutphen

¹⁰ In onderliggend uitvoeringskader NME 2008-2011 staat het arrangementenmodel in schema uitgewerkt met een uitgebreide toelichting, zie pag. 11

Arrangement 1: Techniek voor Klimaat



Aanleiding

Er is in het onderwijs steeds meer aandacht voor techniek. De techniekvakken worden van overheidswege en bedrijfsleven gepromoot omdat dergelijke expertise bittere noodzaak is voor Nederland (Innovatieland). Aanpak van natuur- en milieuproblemen in Nederland vraagt deze expertise ook; denk maar aan de aanpak van het klimaatprobleem of om in te zetten voor het energievraagstuk.

Beschrijving

In dit arrangement wordt meegelift op de aandacht in het onderwijs voor Bètatechniek en het nieuwe vak NLT (Natuur, Leven, Technologie; 2^e fase HAVO/VWO). Het NME-centrum in Dordrecht (Weizigt) treedt op als aanbieder en heeft een rol in de uitvoering van NME-activiteiten op het centrum. Leerlingen van het voortgezet onderwijs worden uitgedaagd om techniekvaardigheden in te zetten voor energiebesparing en CO₂-reductie. Er wordt ingespeeld op de maand van de techniek en de WetenWeek voor promotie naar scholen en er wordt gebruik gemaakt van de onderzoeksfaciliteiten van het KNMI. De gemeente Dordrecht ziet in de inspanningen van de leerlingen een mogelijkheid om jongerenadvies in te brengen in het gemeentelijk beleid (Klimaatnota).

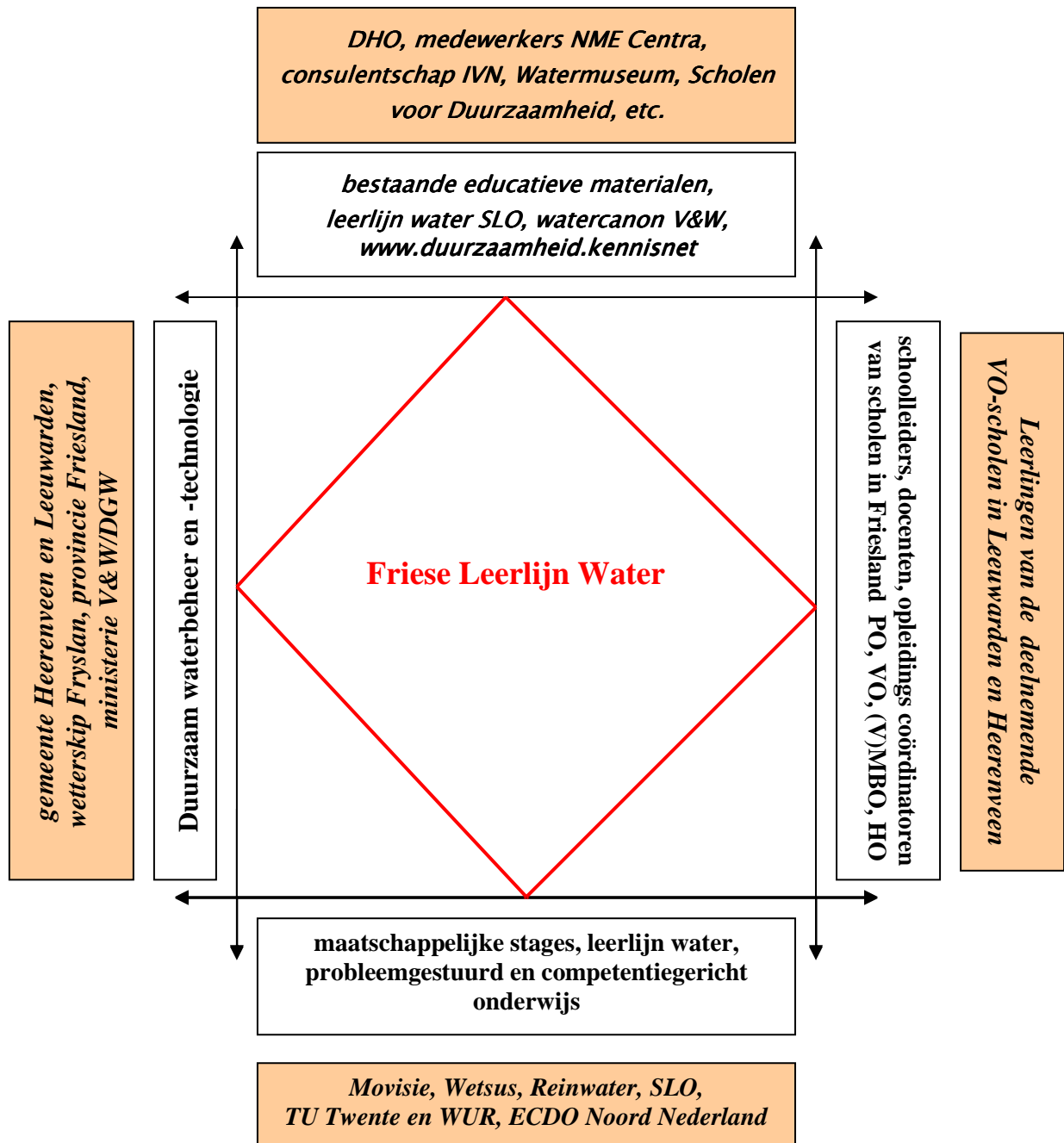
Speerpunten (nota NME)

Het arrangement gaat in op speerpunt 2 vraaggericht werken: scholen willen aandacht geven aan techniekvak en het NME centrum vertaalt dit naar actuele programma's.

Het arrangement gaat ook in op speerpunt 3 focus op jeugd en jongeren: het arrangement richt zich op het voortgezet onderwijs, 12-18 jaar.

Ook wordt ingegaan op speerpunt 5 (bestuurlijke verankering) doordat wordt ingespeeld op de vraag van de gemeente inzake de Klimaatnota, waar leerlingen in de uitvoering van klimaatbeleid aan mogen bijdragen.

Arrangement 2: Friese Leerlijn Water



Aanleiding

Het onderwijs heeft behoefte aan een gestructureerde manier om maatschappelijke thema's in het curriculum in te brengen. Scholen zoeken uit de overdaad aan aanbod van educatief materiaal iets uit dat past bij de sfeer van de school en het profiel van de eigen gemeente/regio. In een provincie waar 'water' als thema heel dichtbij is, blijkt dat een prima aanknopingspunt om onderwijs aan vast te knopen. Door de ontwikkeling van een leerlijn water die zal worden toegepast door de gehele onderwijskolom wordt hier op gestructureerde manier vorm aan gegeven. De leerlijn omvat ook maatschappelijke stages. Zo worden leerlingen de young professionals die in de toekomst kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van duurzame watersystemen in Friesland en elders.

Beschrijving

In dit arrangement wordt samenwerking gezocht met de gehele onderwijskolom, met de bestuurlijke actoren zoals het waterschap Wetterskip Fryslân en met de gemeentelijke waterplannen van de gemeenten Heerenveen en Leeuwarden. In afstemming met deze partijen wordt een gehele leerlijn water ontwikkeld. Bestaande materialen worden benut om in samenspraak met scholen voor een logisch opbouw van basisonderwijs, voortgezet onderwijs, MBO naar HBO. NME-instellingen als IVN Consulentschap, Reinwater, SME Advies (GLOBE) leveren educatieve producten en kunnen ondersteuning bieden in de klas. DHO fungeert als arrangementsregisseur. Lokale NME-ers hebben een rol als begeleider van de leerlingen/docenten en zijn intermediair tussen scholen en waterschap. Wetterskip Fryslân en de Provincie verlenen hun medewerking als opdrachtgever, beleidsrelevantie en bieden maatschappelijke stageplaatsen.

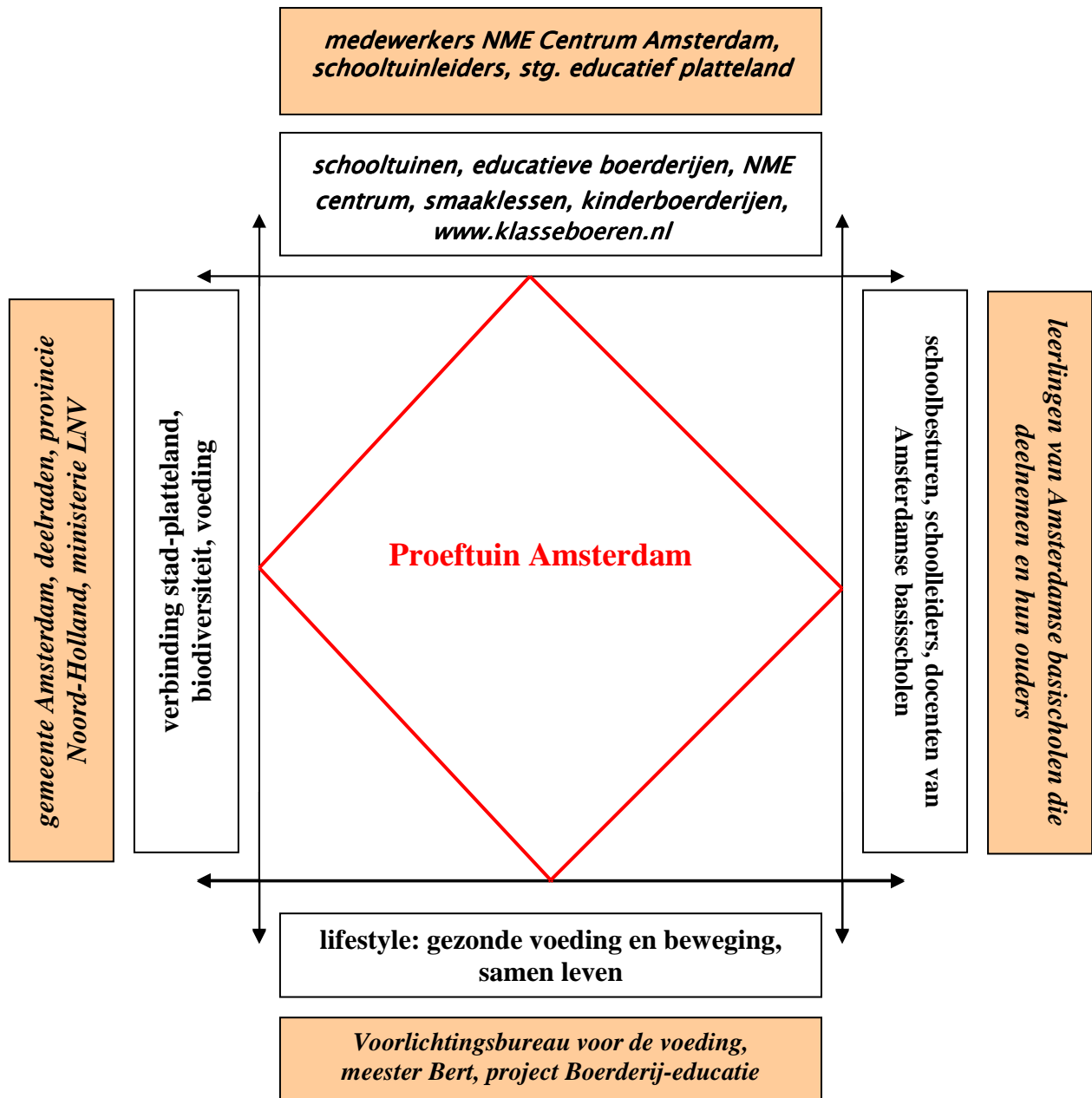
Speerpunten (nota NME)

Het arrangement gaat in op speerpunt 1 houvast voor de inhoud. De leerlijn zorgt voor de noodzakelijke afstemming tussen de lokale aanbieders.

Het arrangement gaat bovendien in op speerpunt 2 (vraaggestuurd werken). Er liggen belangen bij zowel scholen (actueel en probleemgestuurd onderwijs) als gemeente/waterschap (draagvlak en bijdrage aan beleid) en bedrijfsleven (gekwalficeerde arbeidskrachten) om samen te werken.

Op deze wijze wordt ook gewerkt aan speerpunt 3 jeugd en jongeren en speerpunt 5 (bestuurlijke samenwerking).

Arrangement 3: Proeftuin Amsterdam



Aanleiding

Weten stedelingen nog waar ons voedsel vandaan komt? Welke relatie hebben zij nog met het platteland? Rond deze thematiek is een arrangement uitgewerkt die partijen en actuele thema's in één gemeente met elkaar verbindt.

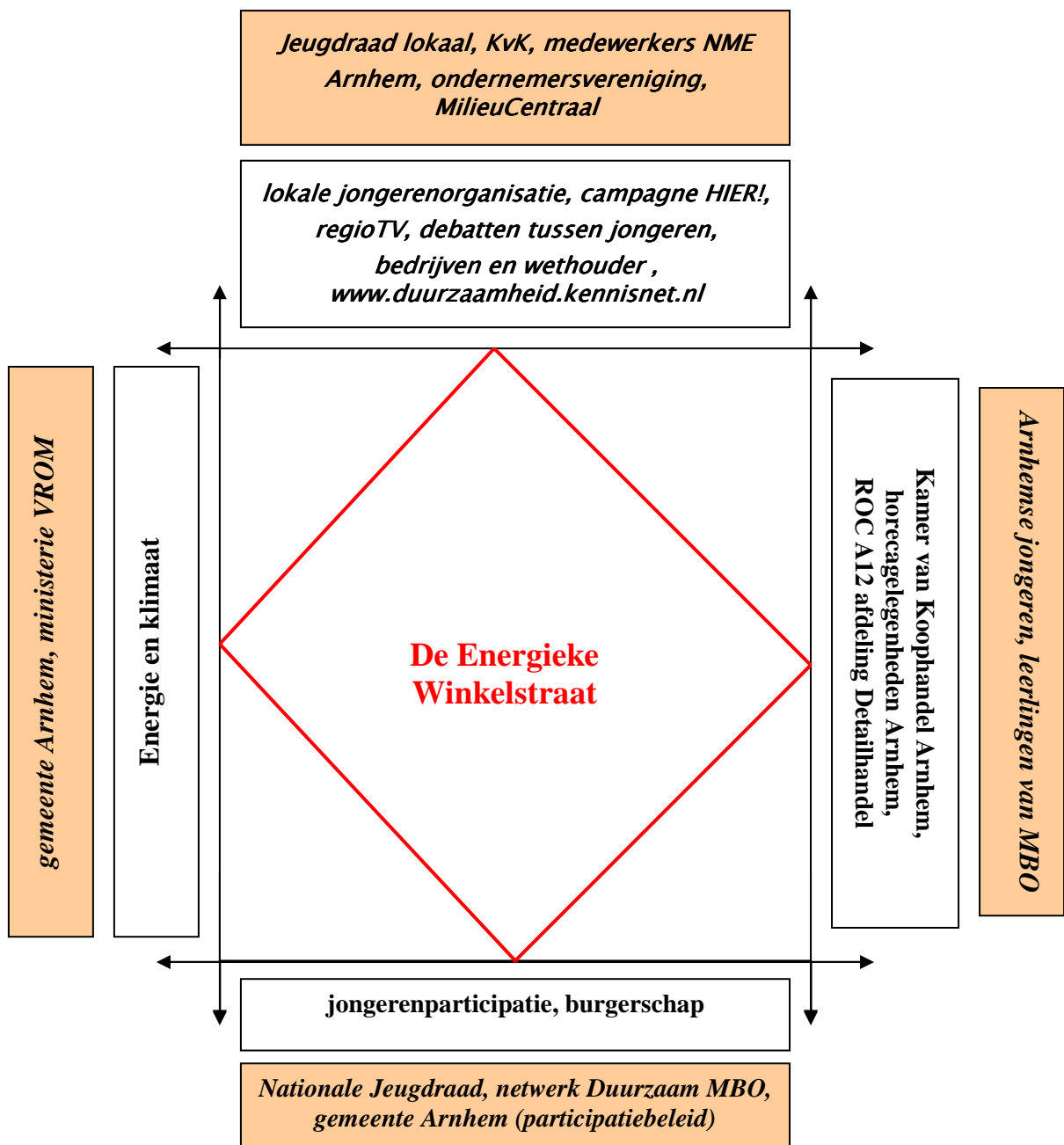
Beschrijving

In dit arrangement wordt gemeentelijk beleid ten aanzien van het thema stad-platteland gekoppeld aan het thema voeding. Het arrangement richt zich op de Amsterdamse jeugd op basisscholen en alle bestaande instrumenten van organisaties op het terrein van voeding, boerderij-educatie, koken etc. worden uitgedaagd een bijdrage te leveren. De recente aandacht voor de film en het boek van de Amsterdamse meester Bert heeft een aanjaagfunctie.

Speerpunten (nota NME)

Dit arrangement betreft met name speerpunt 3 focus op jeugd en jongeren en op speerpunt 4 beleven en praktijkervaring. Immers, rondlopen op een boerderij, werken in de schooltuin, samen het voedsel bereiden, het zijn allemaal indrukken die de kinderen (levens)lang bij zullen blijven.

Arrangement 4: De energieke winkelstraat



Aanleiding

Energiebesparing is nog steeds een actuele manier om de klimaatproblematiek het hoofd te bieden. Maar er spelen ook andere belangen zoals service naar klanten. Door het gesprek tussen klant en winkelier aan te zwengelen kunnen in gezamenlijkheid nieuwe ideeën ontwikkeld worden.

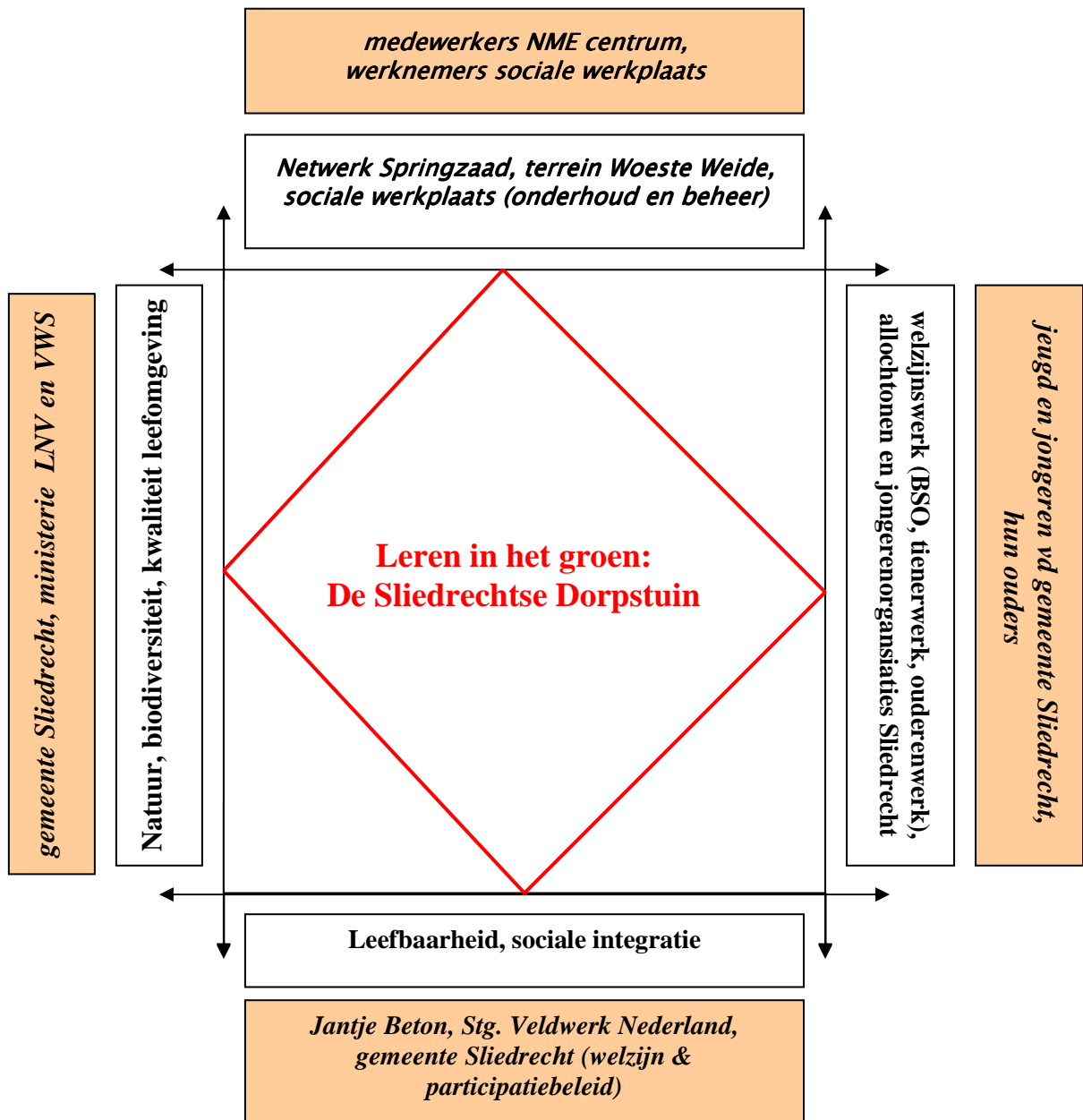
Beschrijving

Hierbij gaat het om een arrangement tussen jongeren, winkeliers en horeca gelegenheden in de gemeente Arnhem. Deze groepen gaan met elkaar in gesprek over CO₂-reductie in hun bedrijven. Jongeren kunnen suggesties doen over de winkelpuien en de recent opgekomen terrasverwarming (deuren dicht en andere alternatieven bedenken). Er is commitment vanuit de gemeente Arnhem die in het kader van hun klimaatbeleid graag goede ideeën van jongeren hoort. De Gelderse Kamer van Koophandel is betrokken vanwege de prioriteit die zij geeft aan Maatschappelijk Verantwoord Ondernemerschap (MVO) in de Arnhemse bedrijven. Een lokale klimaat-of energieclub of een jongerenorganisatie werpt zich op als arrangementsregisseur, als trekker.

Speerpunten (nota NME)

Het arrangement gaat met name in op speerpunt 3 jeugd en jongeren en op speerpunt 4 beleven en praktijkervaring.

Arrangement 5: Leren in het groen: De Sliedrechtse dorpsstuin



Aanleiding

In de samenleving is in toenemende mate aandacht voor groene plekken om te leren en te spelen. Het in contact brengen van jeugd met natuur heeft aantoonbare effecten op hun ontwikkeling. Elke gemeente heeft van die plekken of ze kunnen eenvoudig gecreëerd worden. De navolgende arrangementen zijn voorbeelden hiervan. Bestaande NME middelen als schooltuinen, speeltuinen en speelplaatsen bij de school worden in een arrangement benut voor het creëren van groene plekken om te leren. Sliedrecht heeft een bijzondere natuurspeelplaats: De 'Woeste Weide'. Dit is een spannend en natuurrijk speelterrein met veel reliëf, water, bos en stoere zitplekken. In de entourage van een kinderboerderij met koeien, geiten, kippen etc. en een NME-centrum. De 'Woeste Weide' heeft in Sliedrecht een wijkfunctie, door sterke(re) koppeling aan sociaal beleid, kan dit nog meer vormgegeven worden.

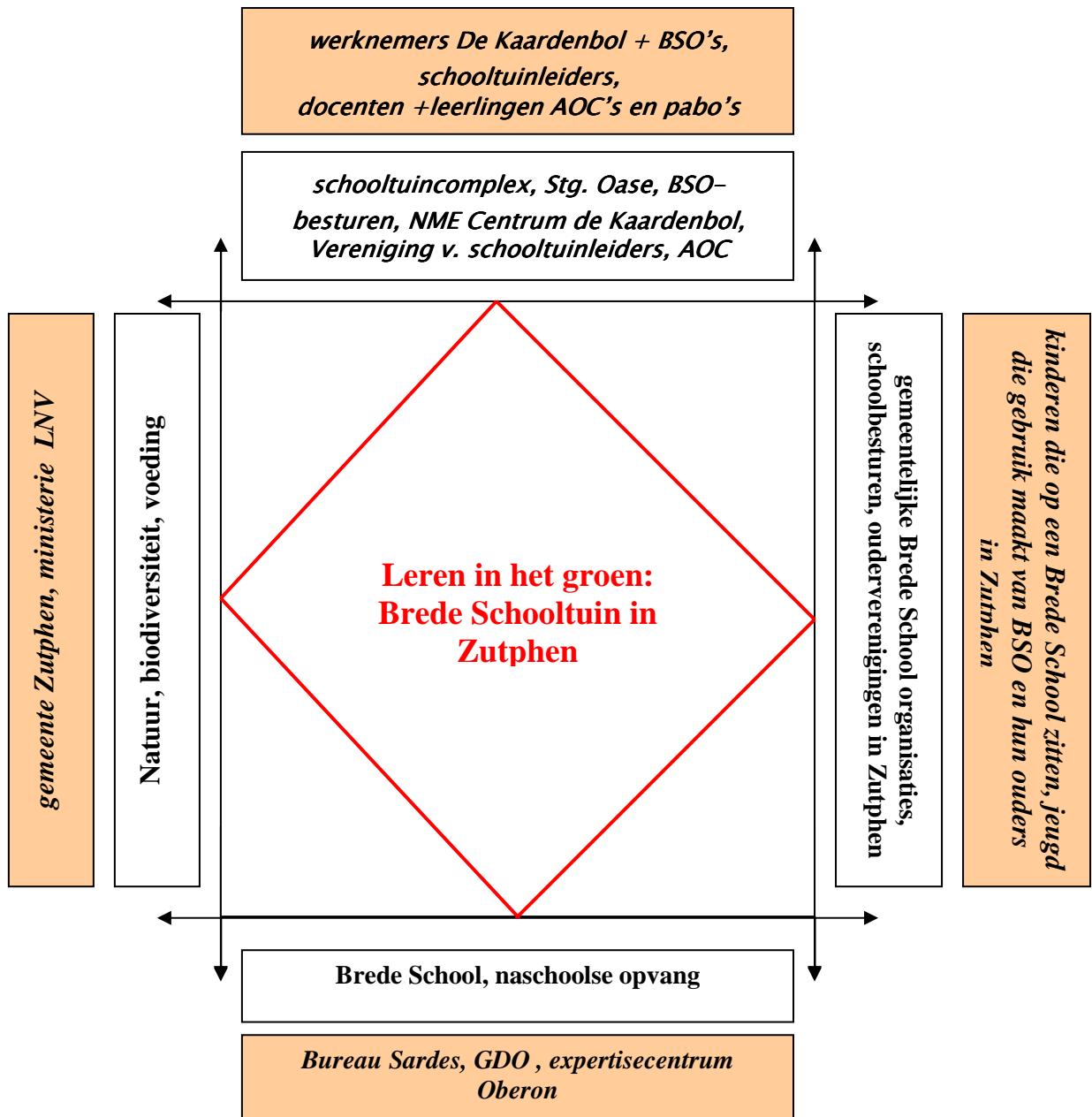
Beschrijving

In dit arrangement wordt 'groen spelen' gekoppeld aan sociale integratie. De natuurspeelplaats fungeert als belangrijke groene speelplek voor het gehele dorp. Het wordt zodanig ingericht dat er groen gespeeld kan worden, maar ook groen geleerd (NME activiteiten voor Brede Scholen. Door het inzetten van het Netwerk Springzaad, onderdeel van Stichting Oase waarbij een groep land- en tuinontwerpers en hoveniers is aangesloten, worden inrichtingplannen gemaakt en gerealiseerd in samenwerking met gemeente Sliedrecht en het NME centrum en kinderboerderij. Er worden samen met allochtonen- en jongeren- en welzijnsorganisaties activiteiten georganiseerd voor na schooltijd, in de weekenden en in vakanties. Mensen van de sociale werkplaats zorgen op rustige tijden voor beheer en onderhoud.

Speerpunten (nota NME)

Het arrangement gaat met name in op speerpunt 4 educatie door beleven en ervaren en op speerpunt 5 bestuurlijk samenwerking. De gemeente fungeert als opdrachtgevende partij.

Arrangement 6: Leren in het groen: Brede schooltuin in Zutphen



Aanleiding

Aanbieders van brede schoolactiviteiten op het gebied van voor- en naschoolse opvang zoeken partners die activiteiten kunnen aanbieden of een geschikte locatie hebben voor de activiteiten. Schooltuinen zijn locaties die een rol kunnen spelen in de Brede School. Een schooltuin biedt een gevarieerde leeromgeving. Door deze bestaande middelen te koppelen aan nieuwe partijen en nieuwe onderwijsontwikkelingen zoals de Brede School en ondersteuning vanuit groen onderwijs (AOC's) te koppelen, ontstaat een boeiend arrangement.

Beschrijving

Dit arrangement is gebaseerd op de ervaringen die in Zutphen rond schooltuinen voor de Brede School al zijn opgedaan. Het arrangement is gericht op verdere ontwikkeling en afstemming. Betrokken aanbieders zijn: de lokale NME organisatie De Kaardenbol samen met organisaties voor BSO, het lokale groene onderwijs, namelijk AOC Oost uit Doetinchem en AOC De Groene Welle uit Zwolle, hebben een rol in de ondersteuning voor ontwerp en onderhoud van de gevarieerde tuin. Studenten van de Pabo, Saxion Hogeschool, ondersteunen bij de uitvoering van het educatieve deel.

Speerpunten (nota NME)

Dit arrangement gaat in op speerpunt 2 vraaggericht werken: er wordt sterk ingespeeld op de vraag naar Brede Schoolactiviteiten. Bovendien is de tuin een plek waar zowel leerlingen vanuit groen onderwijs als vanuit de Pabo leerervaringen op kunnen doen.

Daarnaast staat speerpunt 3 - aandacht voor jeugd en jongeren - centraal.

Variatie op dit thema

Een soortgelijk arrangement is te bouwen rond de inrichting van groene speelpleinen. Een groen speelplein bij de school geeft uitdaging tijdens speelkwartier en voor naschools spelen. De praktijk leert dat kinderen zich er prettig voelen en rustiger zijn in vergelijking tot het spelen op een betegeld schoolplein. Het groene speelplein kan ook benut worden door de voor- of naschoolse opvang. In Leiden wordt ervaring opgedaan met dergelijke groene speelpleinen. Vanuit het groene onderwijs in de omgeving van Leiden via AOC, MBO Groen wordt ondersteuning geboden voor de aanleg en onderhoud van groene speelpleinen. Inbedding in gemeentelijke natuur- en onderwijsbeleid is een belangrijke succesfactor in dit arrangement.

Bijlage 3. Begrotingtabel volgens de nota NME

Onderstaande indicatieve begroting uit de nota NME (pag. 42) wordt gebruikt als referentie-begroting om in het Uitvoeringskader NME 2008-2011 tot een definitieve begroting te komen:

Speerpunten (met indicatief budget)	2008	2009	2010	2011	Totaal
1. Inhoudelijke agenda	1.100.000	1.100.000	1.100.000	1.400.000	4.700.000
2. Vraagsturing	1.200.000	1.000.000	1.100.000	1.100.000	4.400.000
3. Jeugd en jongeren: generatie NU	965.000	965.000	800.000	800.000	3.530.000
4. Denken en doen	600.000	800.000	600.000	300.000	2.300.000
5. Bestuurlijke samenwerking	300.000	300.000	300.000	300.000	1.200.000
6. Programmabrede activiteiten	900.000	900.000	1.100.000	1.100.000	4.000.000
Totaal	5.065.000	5.065.000	5.000.000	5.000.000	20.130.000

Bijlage 4. Relatie NME en LvDO

De Commissie Duurzame Leefomgeving (CDL) gaf de opdracht mee om het programma NME en het programma LvDO in de aansturing in elkaar te schuiven. Gezien de overlap in programmapartners en gezien de thematiek van beide programma's is dat een logische keuze.

De nota NME positioneert NME als belangrijke voorwaarde voor leren voor duurzame ontwikkeling¹¹.

Overeenkomsten

Inhoud:

Bij beide programma's staat het 'leren' centraal. Beide zijn te zien als instrument voor het overheidsbeleid in de zin dat zij onderdeel uitmaken van het sociaal instrumentarium voor duurzaamheidsbeleid. Zowel LvDO als NME zoeken in de programmauitvoering expliciet naar synergie in relevante beleidsissues.

Eindgebruikers:

De programma's richten zich voor een belangrijk deel op dezelfde eindgebruikers en doelgroepen. Bij met name deze eindgebruikers wordt het onderscheid tussen NME en leren voor duurzame ontwikkeling niet of nauwelijks gemaakt. Het is iets voor fijnproevers.

Verschillen

Zowel qua inhoud als qua leerprocessen strekt LvDO verder dan NME.

Inhoud:

Daar waar NME zich voornamelijk richt op de 'planet'-kant van de duurzaamheidsdriehoek, beschouwt LvDO de gehele driehoek 'people-planet-profit' als het leergebied.

Leerprocessen:

Daar waar NME zich richt op het overdragen van informatie en het activeren van het individu, brengt LvDO sociale leerprocessen op gang in het onderwijs, bij organisaties (overheden, bedrijven, kennisinstellingen, NGO's) en bij participatieve besluitvormingstrajecten van de (lagere) overheden.

Programma-uitvoering:

De aard van het programma NME zal ook in de programma-uitvoering anders zijn dan het programma LvDO. Het programmabureau LvDO zet zich in om van bovenaf gerichte acties te starten om leerprocessen op gang te brengen en duurzaamheid als factor mee te laten wegen in besluitvormingsprocessen. Het programmabureau NME daarentegen zal zich vooral inspinnen om van onderop, begeleid, activiteiten (in de vorm van arrangementen) te laten ontstaan rond verbetering van het lokale leefklimaat.

¹¹ nota NME, bijlage 1, pag. 43.

Bijlage 5. Verklarende woordenlijst

Begrippenlijst nota natuur-en milieu-educatie (in ontwikkeling)

Brede Scholen

De brede school is een samenwerkingsverband tussen partijen die zich bezighouden met opgroeiende kinderen. Doel van het samenwerkingsverband is de ontwikkelingskansen van de kinderen te vergroten. Een ander doel kan zijn een doorlopende, en op elkaar aansluitende opvang te bieden. Onderwijs is in elk geval participant. Kinderopvang, welzijn, peuterspeelzaal, sport, cultuur, bibliotheek en andere instellingen kunnen ook een onderdeel van de brede school zijn. (wikipedia.nl)

In Brede Schoolverband kunnen basisscholen en scholen voortgezet onderwijs samenwerken met opvanginstellingen, sportclubs, culturele instellingen en vele andere. (bron: NME-nota 2008)

Burgerschapsvorming

Dit valt onder de wet “Bevordering actief burgerschap en sociale integratie” die vanaf 1 februari 2006 in werking is getreden. Deze wet houdt in dat scholen voor primair (basis) en voortgezet onderwijs worden verplicht om bij te dragen aan de integratie van scholieren in de Nederlandse samenleving door middel van burgerschapsvorming. Bij burgerschapsvorming staan 3 domeinen centraal: democratie, sociale participatie en identiteit die bij bestaande vakken als geschiedenis, maatschappijleer en godsdienst onderwezen moeten worden.

Dierenwelzijn

Met dierenwelzijn wordt de lichamelijke en geestelijke gezondheid van een dier bedoeld. Elk gehouden dier probeert zich aan te passen aan zijn leefomgeving. Een dier voelt zich het best in een omgeving waarin hij zijn natuurlijk gedrag kan vertonen en die hem geen stress, pijn of angst bezorgt. (dierwelzijn.nl)

Duurzame leefomgeving

Het kabinet zet zich in voor een duurzame leefomgeving. Het wil forse stappen zetten naar een schoner en zuiniger Nederland én een mooi en sterk Nederland. Dat betekent meer oog voor milieu, minder energieverbruik, meer technologische vernieuwing en minder verrommeling van het landschap. Dat kunnen we niet alleen bereiken. Dat moeten we samen doen: bedrijfsleven, wetenschap, maatschappelijke organisaties én burgers. Want we moeten de wereld beter achter laten dan we haar aantreffen. (samenwerkennaannederland.nl)

Een maatschappij zonder verspilling, vervuiling en verrommeling. Een welvarend, klimaatbestendig, ecologisch mooi en gezond land voor volgende generaties. (regering.nl)

Respect voor het leven van mens, dier en natuur is het leidende beginsel. Een nieuwe balans tussen ecologie en economie is nodig, waarbij economische dynamiek en ecologische ontwikkeling met elkaar worden verbonden. We zullen onze manier van produceren en consumeren zo moeten veranderen dat verdere aantasting van ecosystemen wordt voorkomen. De druk op het milieu moet omlaag. Door toepassing van nieuwe innovatieve technologieën en een bewuster gedrag kan veel vooruitgang worden geboekt voor mens en milieu. Hier liggen ook grote kansen voor nieuwe economische activiteiten en versterking van ons concurrentievermogen. Nederland kan hierbij voortbouwen op zijn sterke, innovatieve traditie als waterland. (wikipedia.nl)

Educatie

De term *Educatie* is afgeleid van het Latijnse woord 'educare' in de betekenis van opvoeden of koesteren en van het Latijnse woord 'educere' hetgeen betekent uitleggen of ontwikkelen. Deze ontwikkelende en transformatieve betekenis is betekenisvol, maar wordt overschaduwed door het transmissieve idee in termen van instructie of onderwijzen. *Educatie* (als een werkwoord) wordt vaak gebruikt om een proces te beschrijven, maar ook (als zelfstandig naamwoord) als afkorting van 'het educatieve systeem' dat zowel beleid, instellingen, curricula en actoren omvat. *Educatie* wordt abusievelijk vaak vereenzelvigd met 'onderwijs' in de zin van formele *educatie*. Maar 'educatie' omvat zowel formele, non-formele als informele leerprocessen.

Formeel leren in de zin van het formele onderwijssysteem, waarbij leerprocessen gericht zijn op het ontwikkelen van competenties om een kwalificatie te behalen (diploma, graad, startkwalificatie).
Non-formeel leren in de zin van geplande leeractiviteiten, maar dan buiten de schoolsituatie (bijvoorbeeld een cursus, of een beroepsstraining, of een excursie in de vrije tijd)
Informeel leren in de zin van niet geplande leeractiviteiten of niet intentioneel leren (bijvoorbeeld via het lezen van de krant, een televisieprogramma of een recreatief uitje in de dierentuin)

Educatie is dus een overkoepelende term die zowel vorming, onderwijs als opvoeding omvat. Methoden van onderwijzen en leren binnen én buiten schoolse omgevingen; leerprocessen die plaatsvinden binnen een schoolse omgeving (formele *educatie*) of daarbuiten (non-formeel), in de wereld als zodanig (informeel), gericht op de overdracht van de waarden en verzamelde kennis van een samenleving.

In de Duitse taal is de term 'Bildung' beeldend voor het bedoelde proces.

Educatieve activiteit

Is een activiteit die leidt tot intentioneel leren. Het gaat om een gepland leerproces waarbij de bedoelingen van de 'educator' vooraf worden bepaald en van inhoud en werkwijze worden voorzien.

Generatie NU

Letterlijk wordt hiermee de huidige generatie jongeren bedoeld. De jongeren van tegenwoordig. Wordt vaak gebruikt als tegenhanger van de protestgeneratie van '68.

Groene Kennis Coöperatie

De GKC is een samenwerkingsverband van het 'groene onderwijs', van AOC's (VMBO en MBO) de HASSEN en de Wageningen Universiteit. Gezamenlijk wordt gewerkt aan de ontwikkeling en implementatie van inhoudelijke programma's (de A-programma's, op basis van beleidsagenda en/of maatschappelijke ontwikkelingen) en tegelijkertijd aan onderwijskundige vernieuwing en verbetering van een gezamenlijk (kennis)infrastructuur (de O- en S- programma's) De Groene Kennis Coöperatie is van, voor en door de groene kennisinstellingen (onderwijs en onderzoek). In dit samenwerkingsverband bundelen wij onze krachten zodat wij in staat zijn onze innovatie-opdracht met grote ambities te realiseren.

De coöperatie organiseert als 'innovatieplatform' inhoudelijke samenwerking tussen de instellingen daar waar dat nodig en nuttig is.

Meer en intensievere samenwerking met het bedrijfsleven en de samenleving is onze belangrijkste doelstelling; doelgroepen meer binnen de groene kennisinstellingen te halen en als groene scholen zelf meer naar buiten te treden. Door kennis beter en sneller beschikbaar te stellen levert ze een bijdrage aan innovatie. De vernieuwing in het (groene) onderwijs schept nieuwe mogelijkheden voor de 'school als kenniscentrum' waarbij leerlingen en studenten actief worden betrokken bij de praktijk waardoor kennis beter wordt benut.

Groene maatschappelijke stages

Een maatschappelijke stage is een vorm van leren binnen of buiten de school, waarbij leerlingen in het voortgezet onderwijs door middel van vrijwilligersactiviteiten kennismaken met allerlei aspecten en onderdelen uit de samenleving. Jongeren leren het beste hoe de maatschappij in elkaar zit door actief mee te doen en bij te dragen aan de maatschappij. Om een maatschappelijke stage vorm te geven, werken scholen en vrijwilligersorganisaties nauw samen om de juiste balans te vinden tussen de dienst die de leerling voor de samenleving verleent en wat de leerling ervan leert. (bron: Podiumonline)
Zie ook paragraaf 3.7 van dit document.

Groenvouchers

Naar analogie van Cultuureducatie, waar leerlingen via o.a. het Cultureel Jongeren Paspoort (CJP) vrije toegang of kortingen kunnen krijgen op voorstellingen en projecten. Het idee is geopperd om leerlingen (binnen school) en kinderen (buiten school) via een systeem van vouchers te laten deelnemen aan NME-activiteiten zoals excursies, werkweken, natuurprojecten, etc. Een alternatief is om de vouchers niet per leerling, maar per school beschikbaar te stellen.

Kernleerplan

Geeft de kern weer van wat leerlingen aan het eind van hun opleiding minimaal moeten kunnen en kennen over een thema. (bron slo.nl)

Een kernleerplan geeft een beschrijvingen van een bepaalde onderwijsinhoud. Het is meer beschrijvend dan de kerndoelen of exameneisen, maar ordent minder specifiek als een leerlijn. Een kernleerplan kan dienen als inspiratie voor het (verder) uitwerken van onderwerpen binnen een bepaalde context van het formele educatiesysteem.

Leven Lang Leren

LLL is leren gedurende het hele leven, hetzij continue, hetzij in periodes. LLL stimuleert en ondersteunt individuen om alle kennis, waarden, vaardigheden en begrip te verzamelen gedurende de hele leefperiode. Op deze manier zijn mensen in staat met vertrouwen, creativiteit en plezier de verworvenheden toe te passen in verschillende rollen en verschillende omstandigheden.
(UNECE Strategy for ESD, Unesco's Decade for ESD)

Levensbreed leren

LBL versterkt het concept van Leven Lang Leren door de aandacht te vestigen op de verschillende omstandigheden en rollen waarin geleerd kan worden. Het kan gaan om leren in de werksituatie, of juist privé, als individu of juist als onderdeel van een sociaal verband. Het geeft aan hoe complementair formeel, non-formeel en informeel leren is. LBL geeft ook aan dat 'leren' in de zin van docent of student kan verschillen in verschillende rollen. In de ene situatie leer je zelf, in een andere situaties kunnen anderen weer van je leren. Dat verschilt in de tijd en in de plaats en in de verschillende rollen. Het aloude 'gezonde boerenverstand' is ook een vorm van levensbreed leren, evenals het waarderen van 'levenservaring' als bron van leren.
(UNECE Strategy for ESD, Unesco's Decade for ESD)

Milieuvouchers

Zie Groenvouchers. De onderwerpen voor Milieuvouchers liggen meer in de sfeer van (milieu) bedrijfsbezoeken/excursies.

Natuurbehoud

Natuurbehoud of natuurbescherming omvat zowel het streven naar instandhouding van zoveel mogelijk soorten planten en dieren en hun levensgemeenschappen, als het behoud van de natuurlijke evenwichten in de biosfeer en van de productiviteit van de natuurlijke hulpbronnen, met inbegrip van bodem, water en lucht (worldwidebase.com).

Natuurbeleving

Natuurbeleving is het in contact brengen met natuur in de breedste zin van het woord. Het gaat daarbij om zoveel mogelijk zintuiglijke waarneming van kijken, proeven, voelen, ruiken en horen. Ook een 'spirituele' beleving van natuur kan onderdeel zijn. Bewust of onbewust. Natuurbeleving doet eerder een beroep op de zintuigen en emotie dan op de ratio. Vormen van natuurbeleving kunnen ook gericht zijn op een meer recreatieve invulling van NME. Maar zoals Maria Montessorri reeds zei: 'mijn leren is spelen, mijn spelen is leren'.

Natuur-en milieubewuste levensstijl

Is een levensstijl waarin bewuste en weloverwogen keuzes worden gemaakt waarbij de omstandigheden voor natuur en milieu expliciet worden meegewogen. Het kan daarbij gaan om keuzen voor bepaalde producten, of keuzen betreffende manieren van transport, wonen, recreëren.

Natuur-en milieu-educatie (NME)

Betreft alle vormen van - systematische en planmatige - leeractiviteiten met betrekking tot natuur, ecologie, milieu, landschap, duurzaamheid en dierenwelzijn. Uitgangspunt van de NME-gedachte is dat natuur-en milieu-educatie zorgt voor kennis en inzicht in natuur, milieu en dierenwelzijn. Dit zal leiden tot meer betrokkenheid, respect, natuur- en milieuvriendelijk handelen en daarmee tot duurzaamheid en leefbaarheid van de samenleving.

NME is gericht op het toerusten van doelgroepen om hun verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het leven en de leefomgeving hier en voor elders en later, weloverwogen vorm te geven. Hiertoe is NME gericht op het uitbreiden van de keuze-en handelingsmogelijkheden van betrokkenen (bron; Er hing een spiegel boven het water)

De term wordt ook vaak gebruikt om 'binnenschoolse' educatie aan te duiden, met name in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs, in de vorm van ecologische basisvorming (een van de kerndoelen van basisonderwijs in Nederland). Het betreft echter alle vormen van voorlichting, educatie, burgerparticipatie en communicatie voor een algemeen publiek, waarbij het gaat om natuur, landschap, erfgoed, leefomgeving, milieu, leefbaarheid en duurzaamheid.

Binnen NME wordt ook wel de term 'ecologische basisvorming' gehanteerd. Dat duidt op een minimum aantal begrippen waarmee enerzijds het ecologisch systeem kan worden begrepen, anderzijds het sociale / economische systeem en de interactie tussen die twee systemen (vaak leidend tot natuur- en milieu-problemen).

NME wordt enerzijds in inhoudelijke begrippen geduid : water, groen, afval, klimaat, energie etc. En anderzijds in meer houdingsaspecten zoals bewustzijn, verantwoordelijkheid, zorg en waarde.

NME-activiteit

Is een geplande activiteit gericht op intentioneel leren, waarbij het onderwerp gerelateerd is aan 'natuur' en/of 'milieu' in de brede betekenis van de woorden.

NME-centra

NME centra betreft de verzamelnaam van de organisatorische, institutionele en fysieke vormen van NME. Het kan gaan om een kinderboerderij, een schooltuin, een gebouw met lesfaciliteiten, maar ook om een kantoor van waaruit NME activiteiten georganiseerd worden of materialen worden uitgeleend. Er is een grote diversiteit in verschijningsvormen en omvang van NME-centra . Er zijn ca. 200 van dergelijke centra verspreid over Nederland. Dat aantal is arbitrair, afhankelijk welk soort voorzieningen je meetelt als NME centrum (bron: Staalkaart NME)

NME-werkveld

Het NME werkveld bestaat uit alle organisaties die natuur-en milieueducatieve taken uitvoeren. Voor een deel zijn dit organisaties die NME als hoofdtaak hebben (bijvoorbeeld NME-centra, heemtuinen en kinderboerderijen). Daarnaast zijn in dit werkveld veel organisaties actief die incidenteel of als neventaak educatieve taken uitvoeren (voorbeelden zijn volkstuinen, natuur-en milieuorganisaties en buurthuizen).

Het betreft zowel landelijke actoren (bijvoorbeeld IVN, SME Advies, Veldwerk Nederland, Codename Future) als regionale en provinciale actoren (consulenten NME, bezoekerscentra) als lokale actoren (NME-centra, vrijwilligersgroepen, kinderboerderijen, etc.). (bron: podiumonline.nl)